

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Václav Štindl

**Postavení a strategie Gazpromu v Jelcinově a
Putinově éře**

Bakalářská práce

Praha 2009

Autor práce: **Václav Štindl**

Vedoucí práce: **Mgr. Karel Svoboda**

Oponent práce: **PhDr. Bohuslav Litera, CSc.**

Datum obhajoby: **2009**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

ŠTINDL, Václav. *Postavení a strategie Gazpromu v Jelcinově a Putinově éře*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, 2009. 65 s. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Karel Svoboda

Anotace

Bakalářská práce „Postavení a strategie Gazpromu v Jelcinově a Putinově éře“ si klade za cíl přispět k aktuální a v mnoha ohledech emotivní debatě týkající se Ruska, coby klíčového dodavatele zemního plynu do Evropy. Prakticky od zahájení ruských dodávek do Evropy byl zemní plyn důležitým tématem rusko-evropských vztahů. S příchodem Vladimira Putina a s ním spojeným asertivnějším vystupováním Ruska na mezinárodní scéně se však plynárenský sektor, jedna z mála oblastí, kde si Rusko dokázalo zachovat pozici světové supervelmoci, dostal mnohem více do popředí zájmu zahraničních pozorovatelů. Tato práce se nejprve pokusí prozkoumat podmínky, v jakých ruský plynárenský sektor fungoval v Jelcinově době a způsob, jakým determinovaly strategická rozhodnutí společnosti OAO Gazprom, dominantního subjektu celého odvětví. V další části se bude věnovat podobné analýze sektoru v době vlády Vladimira Putina a pokusí se zjistit, k jakým konkrétním změnám v plynárenském sektoru v Putinově éře došlo a v čem spočívá jejich hlavní význam.

Annotation

The bachelor thesis aims to contribute to the current and often quite emotive debate concerning Russia as a key supplier of natural gas to Europe. Natural gas has been an important topic Europe's relations with Russia since the very beginning of Russian deliveries. Yet the arrival of Vladimir Putin and his administration's much more assertive posture in global affairs brought Russia's gas sector into the very center of the world's attention. This thesis will firstly examine the conditions in which Russia's gas sector operated in Yeltsin's Russia and the way in which this determined the strategy of Gazprom, the dominant subject of the whole sector. In the next part, the thesis will similarly analyze the situation of the gas sector and Gazprom's strategy under Putin

and show what exactly changed in Russia's gas sector with the arrival of the new Kremlin leadership.

Klíčová slova

Gazprom, ruský plynový sektor, zemní plyn, vláda Vladimira Putina, plynovody, Ukrajina

Keywords

Gazprom, Russian gas sector, natural gas, Putin's administration, pipelines, Ukraine

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 22. května 2009

Václav Štindl

Obsah

Obsah	6
Úvod.....	7
1. Jelcinova doba.....	10
1.1 Poměry na ruském trhu se zemním plynem.....	10
1.1.1 Dopady cenové regulace.....	13
1.2 Strategie ruského plynárenství v devadesátých letech.....	15
1.2.1 Ukrajina a Bělorusko	15
1.2.2 Úskalí penetrace evropských trhů.....	17
1.2.3 Evropská strategie.....	20
1.2.4 Důsledky evropské strategie	22
1.2.5 Investice do těžby	24
2. Putinova éra	27
2.1. Konec levného plynu	27
2.2 Státní politika v plynárenské oblasti za Putina	32
2.3 Strategie Gazpromu v Putinově éře	36
2.3.1 Ukrajina a Bělorusko	37
2.3.2 Evropská strategie.....	39
2.4 Exportní plynovody	41
2.4.1 Blue Stream.....	41
2.4.2 Nord Stream	42
2.4.3 South Stream.....	43
2.5 Plynový Nacionalismus	44
2.6 Aktivity v ostatních sektorech	46
2.7 Plynový deficit	47
2.8 Nezávislí producenti	49
Závěr	51
Summary:.....	54
POUŽITÁ LITERATURA:	56
1. Primární prameny:	56
2. Sekundární literatura:.....	56
Seznam příloh:	60
Příloha č. 1: „Gazprom a ruské plynárenství v číslech”	61
Příloha číslo 2: „Ruské plynárenství na mapě“	64

Úvod

“за нас, за вас, за газ!”

Importy zemního plynu byly vždy jedním z klíčových témat obchodních vztahů mezi Ruskem a evropskými zeměmi. Rusko je tradičně největším světovým producentem zemního plynu na světě a zaujímá první místo mezi dodavateli této suroviny na evropský trh. Evropa je zase pro ruský plynárenský sektor jednoznačně z finančního hlediska nejdůležitějším exportním trhem a nejdůležitějším zdrojem zisků. Vztahy mezi Ruskem a Evropou tak jsou v oblasti obchodu se zemním plynem charakterizovány mimořádně silnou vzájemnou závislostí. Zároveň se však po nástupu Vladimira Putina staly zdrojem nemalého napětí. V evropském tisku se v souvislosti s některými událostmi posledních let začaly šířit komentáře o „ruské plynové zbrani“ namířené na Evropu, tabulky poukazující na to, co by se stalo, kdyby Rusko Evropě „vyplo plyn“ a o tom, jak Vladimir Putin využívá Gazpromu k prosazování svých mocenských ambicí v zahraničí. Tyto poplašné komentáře jsou pochopitelně důsledkem značně zjednodušeného pohledu na ruské plynárenství a jeho vztahy s ruským státem. I klidnější a rezervovanější komentátoři však naznačují, že s nástupem Vladimira Putina došlo v postavení, fungování a strategii ruského plynárenského sektoru k výraznému zlomu, který by neměl z hlediska evropské energetické bezpečnosti být ignorován.

V následujícím textu bych se chtěl pokusit alespoň částečně odhalit, zda skutečně k nějakému většímu zlomu došlo a pokud ano, v čem tato přeměna spočívala. Jakousi kostrou této práce by měl být nástin vývoje ruského plynárenství během Jelcinovy a Putinovy éry. Na základě této deskripce bych ve své práci chtěl poukázat na to, nakolik se s příchodem Vladimira Putina změnily podmínky pro fungování ruského plynárenského sektoru a nakolik se změnil způsob, jakým na tyto podmínky reagovaly subjekty ruského plynárenství, zejména mamutí společnost Gazprom, která je stále v podstatě synonymem pro celý sektor. V oblasti vývoje strategie Gazpromu, jakož i v oblastech, kde ruské státní orgány svou regulační politikou přímo utvářely podmínky pro fungování plynárenského odvětví bych se pak chtěl pokusit alespoň zčásti posoudit ekonomickou racionalitu stojící za některými nejdůležitějšími strategickými rozhodnutími. Mocenskými aspekty vývoje ruského plynárenství, jakož i otázkami napojení Gazpromu na vládní a podnikatelské kruhy v Rusku a zahraničí se tato práce bude zabývat jen okrajově. Hodnocení na základě kritéria výhodnosti však v případě

některých strategických rozhodnutí, jejichž ekonomická racionalita „pokulhává“ může alespoň poukázat na možnost existence „postranních“ zájmů.

Tematické založení této bakalářské práce předem určuje její rozdělení na dva základní časové úseky. Po krátké kapitole, zabývající se fyzickými dispozicemi ruského plynárenství tak první část práce bude věnována období od počátku devadesátých let do roku 1999, kdy v čele Ruské federace stál Boris Jelcin. V první kapitole této části se zaměřím na popis podmínek panujících v devadesátých letech na ruském trhu se zemním plynem a nastíním, jaké tyto podmínky měly na fungování plynárenského sektoru dopady a jak se odrazily na podobě strategie Gazpromu. V kapitole druhé pak popíši situaci na hlavních odbytištích v zemích SNS, tedy zejména na Ukrajině a v Bělorusku, a způsob, jakým se Gazprom potýkal s problémy, které mu na těchto odbytištích vyvstaly. Třetí kapitola se pak bude věnovat evropským odbytištím Gazpromu, problémům, s nimiž se na těchto trzích potýkal a strategii, kterou pro jejich řešení zvolil. Ve čtvrté a páté kapitole pak popíši hlavní prvky strategie Gazpromu v oblasti kapitálových investic do exportní a těžební infrastruktury.

Druhá část práce pak bude časově vymezena prezidentstvím Vladimira Putina. První kapitola této části se bude zabývat nejdůležitějšími objektivními změnami v oblasti fyzických zdrojů ruského plynárenství a makroekonomického klimatu v zemi. Další kapitola pak bude pojednávat o vývoji státní politiky v plynárenském sektoru a jeho hlavních dopadech na podobu ruského trhu se zemním plynem. Další kapitoly se pak budou věnovat strategii Gazpromu na jeho hlavních vnějších trzích. Třetí kapitola popíše jeho postup na trzích SNS a čtvrtá bude charakterizovat jeho strategii na evropských trzích, včetně nejvýznamnějších projektů exportních plynovodů. Pátá kapitola se pak zmíní o masivním akvizičním programu, do nějž se Gazprom v Putinově éře pustil v plynárenském sektoru i v ostatních odvětvích energetiky a o problémech, které tato politika způsobila. Ke konci se pak budu stručně věnovat některým alternativním zdrojům nabídky dostupným v rámci ruského plynárenství.

Pro zpracování této bakalářské práce byla použita literatura z širokého spektra zdrojů. Neocenitelným zdrojem informací se staly zejména publikace britského think-tanku Oxford Institute for Energy Studies, zejména kniha Jonathana Sterna „The Future of Russian Gas and Gazprom“ z roku 2005, nabízející velmi ucelený a nezaujatý pohled na problematiku ruského plynárenství. Velice hodnotné však byly také studie tohoto Institutu zabývající se specifickými problémy souvisejícími s ruským plynárenstvím, jako např. „Ukraine’s Gas Sector“ od Simona Piraniho či „Fraternal Friction or

Fraternal Fiction“ od Chloë Bruce. Velice hodnotným materiálem se také ukázala publikace Bohuslava Litery, Branislava Makyty, Jiřího Vykoukala a Jana Wannera „Energie pro Evropu“. Velmi hodnotné informace jsem také čerpal ze studií Mezinárodní agentury pro energetiku (Russia Energy Survey 2002, Optimising Russian Gas, Reform and Climate Policy), Světové Banky (Russia’s Gas Sector: an Endless Wait for Reform?, The Merits of Dual Pricing of Russian Natural Gas, Dismantling Russia’s Nonpayments System) a z rozsáhlé studie investiční banky UBS (Russian Gas). Velmi zajímavými zdroji informací pak byly ke Gazpromu velice kritické komentáře z pera Vladimira Milova (Russia’s Energy Policy 1992-2005, Putin i Gazprom). Pro zpracování takovéto práce také pochopitelně bylo nutné použití řady primárních pramenů. Jednalo se zejména o oficiální dokumenty ruské federální vlády (Energetická Strategie na období do r. 2020, Koncepce energetické strategie na období do r. 2030) a Gazpromu (účetní zprávy za období 1998-2007, prospekty emitenta vydané společností k emisím dluhopisů v letech 2003 a 2004). Statistiky pro mezinárodní srovnání jsem povětšinou převzal z BP Statistical Review of World Energy 2008. K detailnějšímu zpracování některých dílčích témat jsem pak použil tiskové zprávy předních ruských a světových zpravodajských agentur (Reuters, Ria Novosti).

1. Jelcinova doba

1.1 Poměry na ruském trhu se zemním plynem

Z hlediska institucionální struktury odvětví došlo v oblasti plynárenství v porovnání s ostatními sektory ruské ekonomiky po rozpadu SSSR jen k relativně malým změnám. Zatímco například v ropném sektoru došlo počátkem devadesátých let k transformaci někdejších těžebních jednotek sovětského ministerstva ropného průmyslu v několik velkých akciových společností (mj. Lukoil, Jukos, Rosněfť a Surgutněftgaz) a k vyčlenění ropovodné sítě pod státní společnost Transněfť, bylo sovětské ministerstvo plynárenství v roce 1992 přeměněno v akciovou společnost jako celek, se všemi těžebními jednotkami i s plynovodnou sítí. Jedinou součástí odvětví, která se nedostala pod kontrolu nově vytvořeného Gazpromu, tak byla síť nízkotlakých plynovodů dodávající zemní plyn koncovým odběratelům, jejichž vlastníky se staly distribuční společnosti ovládané zpravidla regionálními samosprávami. Na rozdíl od ropného sektoru, kde roku 1995 došlo k plné cenové liberalizaci, na ruském trhu se zemním plynem byl v podstatě ponechán sovětský mechanismus stanovování odběratelských cen, v jehož rámci státní orgány (zprvu ministerstvo energetiky, po roce 1995 pak Federální komise pro energetiku) na základě dosti komplikovaného systému cenových zón určovaly ceny pro průmyslové odběratele, elektroenergetiku a domácnosti.

Zhruba od roku 1993 do roku 1997 se státní orgány snažily regulované ceny plynu pro ruské odběratele přiblížit „tržní“, tedy evropské úrovni a do roku 1995 tyto ceny zvedly až na cca. 55 USD/1000 m³.¹ V klimatu všeobecně špatné platební schopnosti, jež vzniklo během transformační krize, toto zvýšení cen ovšem přispělo k vytvoření obrovského problému se splatností faktur za plyn, přetrvávajícímu v ruské ekonomice až do konce desetiletí. V roce 1997 tak kupříkladu dostal Gazprom zapláceno za pouhých 30 procent svých dodávek ruským klientům, přičemž hotovostní platbou bylo uhrazeno pouhých 12% všech odběrů – zbytek byl zaplacen různými směnkami, barterem či podobnými nepeněžními instrumenty.²

¹ International Energy Agency. *Russia Energy Survey 2002*. Paris: OECD/IEA, 2002, s. 127. Dostupné na: <<http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2000/russia2002.pdf>> [cit. 10. 4. 2008].

² PETROV, A. *Liberalization of Russian Gas Market: New Form of Trade in Gas*. 2003. Dostupné na: <http://www.iea.org/Textbase/work/2003/soyuzgaz/proceedings/Petrov_slides.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

Možnosti Gazpromu bránit se takto špatné platební disciplíně odpojováním či alespoň snižováním dodávek neplaticím klientům byly ovšem velmi omezené. Gazprom nebyl ve většině případů v přímém kontaktu s koncovými odběrateli a při vynucování platební disciplíny se musel spoléhat na regionální distribuční společnosti. Vzhledem k tomu, že tyto společnosti byly vesměs vlastněny regionálními samosprávami, které jednak za odběry plynu často samy neplatily, jednak z obav před zvýšením nezaměstnanosti a sociálními šoky vehementně bránily zájmy „svých“ odběratelů, byla v tomto ohledu spolupráce z jejich strany velmi nedostatečná. Gazprom se tak ocital v situaci, kdy by k vynucení plné výše plateb za své dodávky musel odpojit či omezit dodávky celému regionu, což bylo pochopitelně zcela nepřijatelné, a musel se smířit se sníženými platbami od svých regionálních distributorů.³

Federální státní orgány Gazpromu ve vynucování platební disciplíny také příliš nepomáhaly, spíše mu v této snaze dosti vehementně bránily. Gazpromu tak například bylo zákonem upřeno právo odmítnout nové žadatele o připojení k jeho síti, což v praxi pochopitelně vedlo k nucenému připojení řady subjektů s pochybnou solventností.⁴ Vedle toho bylo Gazpromu zákonem zakázáno ukončit či omezit dodávky celé řadě vládou stanovených „strategických odběratelů.“⁵ Odpojení velkého množství dalších podniků se pak podařilo zabránit přímluvou dostatečně vysoko postavených vládních funkcionářů.⁶ Důsledkem těchto administrativních a technických překážek bylo, že například ve zmíněném roce 1997 bylo navzdory zoufale nízkému podílu zaplacených dodávek na dodávkách celkových odpojeno pouhých padesát odběratelů.⁷ V takovéto situaci Gazprom prakticky neměl na výběr a musel neplatičství tolerovat a v lepším případě se smířit s různě hodnotnými směnkami, obchodními podíly, barterem či jinými nepeněžními platebními instrumenty.

Problém s neplacením faktur za plyn se nakonec podařilo vyřešit až překvapivě rychle a v roce 1999 již bylo uhrazeno téměř 97 procent veškerých dodávek.⁸ Příčin tohoto zlepšení existuje několik. Významnou roli v tomto přelomu sehrála patrně skutečnost, že od poloviny devadesátých let začal Gazprom prostřednictvím konkurzních vyrovnání či směny pohledávek za akcie hromadit významné podíly

³ PINTO, B., DREBNETSOV, V., MOROZOV, A. *Dismantling Russia's Nonpayments system*. World Bank Technical Paper No. 471, Washington, D.C.: The World Bank, 2000, s. 55-56.

⁴ Ibid. s. 55.

⁵ *Russia Energy Survey 2002*, s. 120.

⁶ Ibid.

⁷ STERN, J. *The Future of Russian Gas and Gazprom*. Oxford : Oxford University Press, 2005, s. 49.

⁸ PETROV, A., slide č. 2.

v regionálních distribučních společnostech. Roku 2003 tak plynárenský gigant vlastnil podíly v téměř sedmdesáti procentech těchto organizací včetně kontrolních podílů v největších z nich. Díky tomu se společnost dostala do mnohem přímějšího kontaktu se svými odběrateli a získala možnost mnohem pružněji reagovat na jejich problémy s platební disciplínou.

Vedle toho došlo i k určitému přehodnocení postoje státních orgánů, které přeci jen Gazpromu poněkud uvolnily prostor k efektivnějšímu vymáhání pohledávek. V důsledku tak mohla společnost v mnohem větším měřítku než dosud přistoupit k odpojování neplaticích odběratelů. Roku 1998 tak již Gazprom odpojil 2230 odběratelů, tedy téměř pětačtyřicetkrát více než v předchozím roce, čímž ostatním neplatičům vyslal velmi jasný signál.⁹ Významnou roli ve zlepšení situace paradoxně sehrála i finanční krize z roku 1998, během níž hluboká devalvace rublu „smazala“ zhruba 70 procent reálné hodnoty všech starých pohledávek, čímž mnoha dosavadním dlužníkům Gazpromu umožnila své dluhy nahromaděné v průběhu devadesátých let poměrně levně splatit. Svou roli pak také pochopitelně sehrálo všeobecné hospodářské oživení v Rusku po roce 1998, díky kterému se celková schopnost ruských podniků dostát svým smluvním závazkům začala postupně výrazně zlepšovat.

Vývoj po roce 1998 však situaci Gazpromu nijak zvlášť nezlepšil. Vedle toho, že se musel vlivem devalvace již poněkolkáté smířit s faktickou ztrátou většiny svých pohledávek z minulých let, se nyní musel potýkat také s dosti radikální změnou státní politiky v oblasti cenové regulace.¹⁰ Hlavní regulační orgán – Federální komise pro energii - tváří v tvář razantnímu propadu hodnoty rublu nereagovala odpovídajícím zvýšením nominálních regulovaných cen zemního plynu, kvůli čemuž přes jejich nominální zvyšování o cca 10% jejich reálná hodnota klesla zhruba o tři čtvrtiny – z cca 55 USD/1000 m³ v roce 1997 na pouhých 15 USD/1000 m³ v roce 1999, okolo níž se ceny pohybovaly po další zhruba 3 roky.¹¹ V praxi takovéto snížení pochopitelně znamenalo na čas úplné opuštění snahy o sblížení ruských regulovaných cen s cenami evropskými. Nové ceny nejenže ani přibližně neodpovídaly cenám exportním, ale po

⁹ STERN, J., s. 49.

¹⁰ S určitou výjimkou let 1996-8, kdy roční míra inflace dosahovala v průměru pouhých cca. 30ti procent byly pohledávky Gazpromu do krize roku 1998 vlivem vysoké, často několikasetprocentní inflace každým rokem prakticky zcela znehodnoceny. V takto vysokoinflačním prostředí se i pozdí úhrada faktury v podstatě rovnala jejímu nezaplacení.

¹¹ Tato cena zahrnuje i poměrně malou část ruského plynu prodaného na domácím trhu za neregulované ceny. Údaje o dolarových cenách byly upraveny, aby reflektovaly průměrný kurz Rublu vůči dolaru v daném roce (původně byly ceny přepočteny na USD na základě kurzu Rublu z konce roku, což vedlo k určitému zkreslení) Viz *Russia Energy Survey 2002*, s. 127.

řadu let nepokrývaly ani provozní náklady výroby zemního plynu v Rusku odhadované analytiky Světové banky v roce 2003 na cca 20 USD/1000 m³, o nákladech nutných k udržení kapitálových investic na uspokojivé úrovni už vůbec nemluvě.¹²

Ačkoliv takto snížené regulované ceny nepochybně přispěly ke zlepšení platební morálky ruských odběratelů, zůstala situace z hlediska Gazpromu stejná jako na vrcholu „neplatičské éry“. Mezi stavem, kdy 70% klientů řádně neplatí své faktury, a stavem, kdy tyto faktury sice platí všichni, ale při cenách o 70% nižších, není z finančního hlediska naprosto žádný rozdíl. Spíše než cokoliv jiného tak šlo nový přístup k cenové regulaci v plynárenském odvětví chápat jako jakési zakonzervování a legalizaci dřívějšího stavu.

1.1.1 Dopady cenové regulace

V obou svých formách fungovala státní politika v oblasti regulace ruského trhu se zemním plynem v průběhu devadesátých let jako významný redistribuční mechanismus uvnitř ruské ekonomiky. Gazprom byl v rámci tohoto mechanismu státem využíván k tomu, aby z příjmů vydělaných exportem na evropské trhy prostřednictvím nepřiměřeně nízkých cen či vnucené tolerance nesplácení svých dodávek na domácím trhu de facto dotoval skomírající podniky v ostatních odvětvích ruské ekonomiky.

Gazprom touto státní politikou pochopitelně utrpěl obrovské finanční ztráty. Podle odhadů Světové banky však v letech 1995-1997, tedy v období relativně vysokých regulovaných cen zemního plynu, Gazprom svou vynucenou tolerancí vůči neplatičům zbytek ruské ekonomiky dotoval v průměru zhruba sedmi miliardami dolarů ročně.¹³ Co se týče období velmi nízkých regulovaných cen mezi rokem 1999 a rokem 2003, byly ztráty, které byl plynárenský gigant na ruském trhu nucen nést, podle všeho podobné; podle velmi hrubého propočtu na základě dostupných informací Gazprom na ruském trhu např. v roce 1999 prodělal zhruba 4 mld. USD, což se zhruba shoduje s částkou uváděnou vrcholnými představiteli společnosti.¹⁴ Z hlediska tehdejšího

¹² TARR, D., THOMSON, P. *The Merits of Dual Pricing of Russian Natural Gas*. Washington, D.C.: The World Bank, 2003. Dostupné na <http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Tarr&Thomson_DualPricingGasRussia.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

¹³ PINTO, B., DREBNETSOV, V., MOROZOV, A., s. 54.

¹⁴ Podle Mezinárodní agentury pro energetiku Gazprom v roce 1999 v Rusku prodal 299,8 mld. m³, přičemž tímto prodejem podle vlastních údajů utřžil cca. 76 mld. Rublů, tedy zhruba 254 Rublů na 1000 m³. Provozní náklady společnosti se však v tutéž dobu pohybovaly na úrovni 567 Rublů/1000 m³. Při daném objemu prodeje tedy toto znamenalo ztrátu ve výši 93 mld. Rublů, tedy cca. 4 mld. USD při tehdejšímu kurzu. Spočteno na základě International Energy Agency. *Russia Energy Survey 2002*. Paris: OECD/IEA, 2002, s. 132; *Gazprom IFRS Consolidated Financial Statement*. Moscow: Gazprom, 1999, s. 21. Dostupné na: <http://www.gazprom.com/documents/IAS_FS_1999_eng.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

Gazpromu se jednalo o horentní sumy – ztráta z prodeje na ruském trhu za rok 1999 předčila více než o polovinu veškeré prostředky věnované v tomto roce na investice a několikanásobně předčila tehdejší tržní kapitalizaci společnosti.¹⁵

Z hlediska ruských státních institucí ovšem takovýto dotační mechanismus měl v době transformační krize devadesátých let určitou logiku. Státní orgány se pochopitelně svým postojem k regulaci plynárenského trhu připravily o část příjmů z daní a dividend placených Gazpromem, které v roce 1998 představovaly skoro čtvrtinu celkových příjmů federálního rozpočtu, a nepochybně omezily možnosti plynárenského kolosu investovat do projektů celostátního zájmu, jakými byla například renovace plynovodné sítě či plynofikace ruských regionů.¹⁶ Lze ovšem pochybovat, že v tak turbulentním období, jakým byla pro ruské hospodářství devadesátá léta, měly tyto projekty z hlediska ekonomiky jako celku příliš výraznou prioritu. Státní úřady si navíc zdaleka nemohly být jisty, zda Gazprom takto zvýšené příjmy skutečně použije k těmto účelům a ne například k akvizicím společností v Rusku a zahraničí či k osobnímu obohacení členů jeho vedení.

Co se ušlého zisku z daní a dividend týče, je možné, že stabilizační efekty, které státní politika vůči plynárenskému sektoru ruské ekonomice přinesla z hlediska státních orgánů tyto náklady přinejmenším vyvážily. Jelikož množství plynu nutné k vyprodukování jednoho dolaru ruského HDP bylo ještě o polovinu větší než množství ropy nutné v sedmdesátých letech k dosažení obdobného výsledku v USA, a jelikož by na neregulovaném trhu velmi pravděpodobně došlo k nárůstu cen této suroviny srovnatelnému s rapidním růstem cen ropy v roce 1973, způsobila by vážně míněná cenová liberalizace subjektům ruské ekonomiky podobný růst nákladů jako ropné šoky sedmdesátých let ekonomikám západním.¹⁷ Vzhledem k zuboženému stavu ruského

¹⁵ *Gazprom IFRS Consolidated Financial Statement*, 1999, s. 5.; Gazprom. *15th Anniversary of Gazprom Joint-Stock Company*. Dostupné na: <<http://www.gazprom.com/eng/articles/article26939.shtml>> [cit. 10. 4. 2008].

¹⁶ Přinejmenším v době „neplatičské krize“ se však státní úřady tento ušlý zisk snažily minimalizovat tím, že na Gazpromu vymáhaly daně za veškeré jeho dodávky ruským klientům *nehledě* na to, zda tyto dodávky byly zaplacený v hotovosti, barterem, směnkami či vůbec. Řada státních institucí se navíc během tohoto období sama nacházela na seznamu neplaticích odběratelů. Gazprom oproti tomu státu dlužil značné částky na daních. Více viz STERN, J., s. 56.

¹⁷ Za vážně míněnou cenovou liberalizaci se zde považuje cenová deregulace doprovázená vytvořením účinných mechanismů pro vymáhání plateb. Údaje o plynové resp. ropné náročnosti jednotlivých ekonomik byly v případě Ruska spočteny na základě statistik BP *Statistical Review of World Energy 2008* a IMF *World Economic Outlook 2008* a v případě USA převzaty od amerického ministerstva pro energetiku. Viz. BP. *Statistical Review of World Energy 2008*. 2008. Dostupné na: <<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>> [cit. 10. 4. 2008].; International Monetary Fund. *World Economic Outlook Database*. 2008. Dostupné na: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/01/weodata/index.aspx>> [cit. 10. 4. 2008].; U.S. Department of Energy. *Energy Consumption, Expenditures and Emissions Indicators, 1949-2007*. Dostupné na: <<http://www.eia.doe.gov/emeu/aer/txt/ptb0105.html>> [cit. 10. 4. 2008].

hospodářství a skutečnosti, že si Gazprom jakožto jedna z mála organizací v ruské ekonomice mohl udělování takovýchto „dotací“ dovolit, aniž by byla výrazně ohrožena jeho finanční stabilita, nebyl pochopitelně takovýto „plynový šok“ v žádném případě žádoucí. Faktické dotace, které Gazprom byl státem donucen zbytku ekonomiky poskytnout, tak řadě podniků dozajista oddálily konečné zúčtování, do určité míry zmírnily celkový hospodářský propad a omezily růst nezaměstnanosti, chudoby a další sociální šoky, které by takto hlubší propad pravděpodobně doprovázely.

1.2 Strategie ruského plynárenství v devadesátých letech

Způsob, jakým státní orgány přistupovaly k regulaci ruského plynárenského trhu, pochopitelně výrazně ovlivnil strategickou orientaci Gazpromu. V situaci, kdy byl Gazprom na ruském trhu nucen nést velmi výrazné ztráty, není příliš velkým překvapením, že se společnost v plánování svého rozvoje jednoznačně orientovala na zvyšování svých dodávek na zahraniční trhy, víceméně na úkor rozšiřování svých těžebních kapacit. Export zemního plynu byl místy charakterizován doslova jako záležitost bytí či nebytí plynárenského giganta. Slovy vysoce představených vládních představitelů se díky tomu, že vedení Gazpromu investovalo od samého počátku lví podíl firemních peněz do exportů, podařilo „zabránit tomu, aby se společnost rozpadla nebo zkrachovala kvůli insolvenční svých odběratelů“.¹⁸

Proexportní orientaci Gazpromu do značné míry umožňoval vývoj objemů ruské spotřeby zemního plynu. V situaci, kdy ruské HDP mezi rokem 1991 a rokem 1998 kleslo o více než 40 procent, došlo i přes státní regulační politikou udržovanou „umělou“ výhodnost odběrů zemního plynu ke zhruba patnáctiprocentnímu poklesu poptávky po této surovině. Díky tomu se plynárenskému kolosu do konce tohoto období alespoň teoreticky uvolnilo zhruba 70 mld. m³ tohoto paliva na vývoz.¹⁹ Možnosti tuto nadbytečnou produkci exportovat ovšem od samého počátku byly limitovány celou řadou technických, politických a ekonomických problémů.

1.2.1 Ukrajina a Bělorusko

¹⁸ LYSOVA, T., BUSHUEVA, Y., OSETINSKAYA, Y. *From Gazprom King to Second String*. 4. 6. 2001. Dostupné na: < <http://www.gasandoil.com/goc/company/cnr12716.htm> > [cit. 10. 4. 2008].

¹⁹ Za předpokladu, že by společnost udržovala svou těžbu na stejné úrovni jako v roce 1991.

Prodej významnějších částí takto uvolněného objemu zemního plynu v zemích bývalého SSSR, zejména na Ukrajině a v Bělorusku, kam tradičně směřovalo na devadesát procent ruských exportů v rámci SNS, nebyl žádnou alternativou.²⁰ Obě tyto země procházely stejně jako všechny ostatní trhy bývalého SSSR v devadesátých letech podobnou transformační krizí jako Rusko a ruské dodávky zemního plynu na jejich trhy naopak klesaly dosti rapidním tempem.²¹ Ceny, za které ruský plyn odebíraly navíc pro Gazprom nebyly zdaleka tak výhodné, jako dodávky do Evropy – Bělorusko od roku 1996 platilo v podstatě ruskou regulovanou cenu a cena dodávek na Ukrajinu se od roku 1994 stabilně pohybovala okolo 50ti USD/1000 m³.²² Platby za dodávky zemního plynu do zemí SNS však po většinu devadesátých let byly provázeny podobnými problémy jako dodávky na ruský trh. V roce 1997 tak například bylo v hotovosti zapláceno jen něco přes polovinu ruských dodávek na tyto trhy. Zbytek byl uhrazen buď formou pro Gazprom často nepříliš výhodného barteru nebo byl pořízen na dluh.²³

Podmínky ruských exportů na běloruský a ukrajinský trh byly v devadesátých letech mnohem více diktovány politikou Kremlu nežli strategií Gazpromu. Levné exporty do Běloruska byly do značné míry „odměnou“ za to, že země souhlasila s vytvořením měnové unie s Ruskem a s bezplatným využíváním svých vojenských zařízení ruskými vojáky.²⁴ Gazprom pak na tyto nevýhodné obchodní podmínky přistoupil mj. díky zhruba miliardě dolarů, kterou byl „odškodněn“ ze státní kasy a díky tomu, že se mu potenciálním vytvořením rusko-běloruské unie skýtala možnost výrazného snížení tranzitního rizika u plánovaných exportů přes běloruské území.²⁵ Podobně se Kreml snažil svých plynových dodávek k politickým účelům využít i v případě Ukrajiny, kde se v souvislosti s konkrétními podmínkami ruských dodávek a vyřešením ukrajinského dluhu za plynové odběry jednalo mj. o postoupení jaderného arzenálu zůstavšího na ukrajinském území po rozpadu SSSR nebo o předání

²⁰ Tyto dvě země se tradičně na ruských dodávkách na trhy SNS podílely více než devadesát procenty. Viz *Russia Energy Survey 2002*, s. 134.

²¹ Celkové ruské exporty na trhy SNS od roku 1990 do roku 1996 klesly z původní hladiny cca. 100 mld. m³ o více než 30 procent. Z velké části však toto číslo bylo tvořeno dodávkami středoasijského zemního plynu přes ruskou plynovodnou síť. Viz tamtéž.

²² Tato cena byla dohodnuta v roce 1994, o rok později se obě strany dohodly na ceně 80 USD/1000 m³, avšak při více než dvojnásobných tranzitních poplatcích. V pozdější době docházelo k nesčetným revizím, avšak ke konci devadesátých let se cena ukrajinských importů stabilizovala na 50ti USD/1000 m³. LITERA, B. Rusko-ukrajinské střety v energetické sféře, s. 76. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.; PIRANI, S. *Ukraine's Gas Sector*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2007, s. 29.

²³ PINTO, B., DREBNETSOV, V., MOROZOV, A., s. 53.

²⁴ BRUCE, C. *Fraternal Friction or Fraternal Fiction?*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2005, s. 8.

²⁵ Přesně se jednalo o 650 milionů dolarů na daňových úlevách a přímou hotovostní platbu ve výši 200 milionů dolarů. Viz tamtéž, s. 10.

Černomořské flotily.²⁶ Ukrajina však vůči ruským návrhům byla o poznání méně vstřícná než Bělorusko, mj. proto, že si uvědomovala svůj klíčový význam pro tranzit ruského plynu dále na západ (s výjimkou Finska a zčásti i Polska Ukrajinou procházely prakticky veškeré ruské exporty do Evropy). Její vztahy s Ruskem v plynárenské oblasti tak byly o poznání vyostřenější než s Běloruskem. V souvislosti s rusko-ukrajinskými spory došlo v první polovině devadesátých let k několika případům přerušení ruských dodávek (v letech 1992, 1993, 1994 a 1997), na něž ukrajinská strana reagovala hrozbami ukončení svého tranzitu a zatvrdělým odporem k privatizaci své distribuční sítě do rukou Gazpromu.²⁷

Přestože spolu obě strany do konce devadesátých let podepsaly desítky různých dohod upravujících vzájemný obchod se zemním plynem, nedošlo do konce Jelcinovy éry k výraznější regularizaci jejich vzájemných vztahů v této oblasti. Problémy tranzitu ruského plynu přes ukrajinské území pak byly jen umocněny nedostatečnými investicemi ukrajinské strany do údržby své tranzitní sítě a zejména rozsáhlými ilegálními odběry plynu určeného pro Evropu. Podle ruských zdrojů takto jen za prosinec 1997 bylo bez povolení odkloněno 2,5 mld. m³ plynu určeného na evropské trhy.²⁸ Nutnost exportovat zemní plyn do Evropy přes ukrajinské území se tak provedení Gazpromu stala doslova trnem v oku a snaha tento tranzit omezit byla již v průběhu devadesátých let jedním z důležitých prvků exportní a investiční strategie plynárenského giganta.

1.2.2 Úskalí penetrace evropských trhů

Jediným relativně „bezproblémovým“ odbytíštěm pro ruský zemní plyn v devadesátých letech byly evropské země. Ceny, které zdejší odběratelé platili Gazpromu za jeho dodávky se po celé desetiletí pohybovaly okolo sta dolarů za 1000 m³, což i při odečtení nákladů na tranzit umožňovalo Gazpromu prodávat svůj plyn s dosti vysokou ziskovou marží. Navíc zde na rozdíl od postsovětského prostoru obchodní partneři platili Gazpromu všechny své faktury hotově, v tvrdé měně a včas. Stabilní, zhruba tříprocentní průměrný meziroční růst, který evropská poptávka po

²⁶ PIRANI, S. *Ukraine's Gas Sector*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2007, s. 19.

²⁷ V roce 1995 přijal ukrajinský parlament zvláštní zákon zakazující privatizaci všech aktiv ukrajinského ropného a plynárenského průmyslu. Viz tamtéž, str. 20

²⁸ LITERA, B. Rusko-ukrajinské střety v energetické sféře, s. 79. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

zemním plynu vykazovala již od osmdesátých let pak zdánlivě vytvářel pro Gazprom ideální příležitost k využití příležitosti, která se mu naskytla poklesem jeho dodávek na ztrátový ruský trh.²⁹

Ve skutečnosti však zvyšování ruských exportů na evropské trhy zdaleka nebylo tak jednoduché, jak by se mohlo na první pohled jevit. Oněch cca 70 mld. m³ ročně, o které by Gazprom do roku 1998 musel na tyto trhy navýšit své dodávky, aby dokázal plně kompenzovat pokles spotřeby na svém domácím trhu, předně představovalo z hlediska evropských importů enormní množství – jen o 10 procent méně než kolik v tomto roce činila spotřeba Německa coby největšího evropského konzumenta či více než dvě třetiny tehdejších celkových ruských exportů do Evropy.³⁰ Prodej takto obrovského množství zemního plynu navíc byl za podmínek, které v devadesátých letech panovaly na evropských trzích, jen málo reálný.

V postkomunistických zemích střední Evropy neexistoval pro zvyšování ruských dodávek v podstatě žádný prostor. V některých zemích regionu sice do konce devadesátých let došlo k určitému růstu plynové spotřeby (to se týkalo zejména ČR, Polska, Maďarska a Slovenska), ale tento růst byl zcela kompenzován poklesem poptávky v balkánských zemích. Vzhledem k tomu, že Gazprom již byl dominantním, v některých případech i jediným dodavatelem plynu na tyto trhy, neexistoval v této oblasti prakticky žádný prostor pro navyšování dodávek zvyšováním tržního podílu a ruský gigant zde spíše čelil opačné tendenci související se snahami místních vlád o diverzifikaci svého plynového zásobování.³¹

Situace v západoevropských zemích byla do značné míry odlišná. Podíl ruských dodávek na zásobování největších trhů regionu (tj. v Německu, Itálii a Francii) se pohyboval mezi dvaceti a třiceti procenty a navíc v těchto zemích v devadesátých letech docházelo k poměrně rychlému růstu plynové spotřeby (v Německu mezi r. 1991 a 1999 o 27%, v Itálii o 36% a ve francii o cca 20%).³² Alespoň teoreticky tak Gazprom mohl

²⁹ *BP Statistical Review of World Energy 2008.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ Nejzdařilejším projektem v tomto smyslu byla dohoda mezi českým Transgasem a norskou GFU z roku 1997, podle níž v tomtéž roce měly být zahájeny dodávky norského plynu do ČR a do roku 2000 takto měly být dodány téměř 3 mld. m³ ročně. Menší objemy z jiných zdrojů ovšem v průběhu devadesátých let byly nakontraktovány i v Maďarsku (0,5 BCM ročně v roce 1995), Rumunsku (0,5 BCM ročně v roce 1999). Viz STERN, J., s. 115-116.

³² Mezi největší evropské konzumenty zemního plynu pochopitelně patřila i Velká Británie, ta však díky svým zásobám v Severním moři v devadesátých letech dokázala svou spotřebu pokrýt vlastními zdroji a nemusela importovat významnější množství plynu. Data převzata z *BP Statistical Review of World Energy 2008.* Data o ruských exportech na jednotlivé evropské trhy. Viz STERN, J., s. 110.

své exporty zvýšit jak zvyšováním svého tržního podílu, tak díky organickému růstu plynové spotřeby těchto ekonomik.³³

Ve skutečnosti však možnosti Gazpromu zvýšit své dodávky na západoevropské trhy navíc byly silně omezovány politickými faktory, strukturou západoevropských trhů a podobou smluvních závazků, na jejichž základě dodávky plynu na tyto trhy fungovaly. Přístup zemí evropského Západu vůči ruským importům byl od okamžiku jejich zahájení z politických důvodů dosti opatrný, což ilustruje často zmiňovaná neoficiální doktrína, podle níž by žádná z těchto zemí neměla dopustit více než třetinovou závislost své plynové spotřeby na ruských dodávkách.³⁴ Tyto politické ohledy však patrně byly pro zvyšování objemu ruských exportů tou nejmírnější překážkou. Mnohem závažnějším problémem se jevila skutečnost, že dodávky na evropské trhy byly (na rozdíl od importů většiny ostatních komodit) v drtivé většině případů domluveny na dlouho dopředu formou tzv. take-or-pay kontraktů, v jejichž rámci odběratelé platí za dohodnuté množství svých odběrů dohodnutou cenu nezávisle na tom, zda se toto množství skutečně rozhodnou odebrat. Tyto kontrakty sice Gazpromu poskytovaly vítanou ochranu před výpadky evropské poptávky, na straně druhé však vysoké smluvní pokuty zakotvené v takovýchto kontraktech prakticky eliminovaly možnost evropských distributorů nahradit odběry od stávajících dodavatelů levnějšími ruskými dodávkami.³⁵

Gazpromu tak ve snaze zvýšit své exporty nezbývalo než spoléhat na organický růst evropské poptávky po zemním plynu. Ten byl na jeho tradičních západoevropských odbytištích ruského plynu vcelku robustní – zdejší poptávka rostla meziročně zhruba o 3 procenta, což je poměrně vysoké číslo, zvážíme-li, že průměrný růst HDP v těchto zemích dosahoval zhruba stejné výše. I takovýto růst však znamenal fyzický přírůstek poptávky jen o cca. 45 mld. m³, což k plné kompenzaci úbytku spotřeby plynu na ruském trhu v žádném případě nepostačovalo. Gazprom navíc zdaleka nebyl jedinou společností, která se v devadesátých letech snažila prudce zvýšit své dodávky na západoevropské trhy. Toto desetiletí bylo obdobím rychlého růstu těžby zemního plynu v Severním moři a v severní Africe a expanze norských a alžírských exportů spíše v dobovém odborném tisku vyvolávala časté spekulace o „plynárenské bublině“ hrozící

³³ VICTOR, D., VICTOR, M. N. *The Belarus Connection: Exporting Russian Gas to Germany and Poland*. James A. Baker III. Institute for Public Policy Forum, 2004, s. 19.

³⁴ Pro více o této doktríně. Viz STERN, J., s. 141.

³⁵ V období mezi rokem 1991 a 1999 došlo v Norsku a Alžírsku ke zvládnutí těžby volné pro export o 25, resp. 33 BCM ročně. Viz *BP Statistical Review of World Energy 2008*.

³⁵ V období mezi rokem 1991 a 1999 došlo v Norsku a Alžírsku ke zvládnutí těžby volné pro export o 25, resp. 33 BCM ročně. Viz *BP Statistical Review of World Energy 2008*.

na evropském trhu.³⁶ I o tyto, z hlediska obrovských měřítek ruského plynárenství relativně malé dodatečné zakázky evropských distribučních monopolů, tak byl Gazprom nucen tvrdě soupeřit s ostatními dodavateli.

1.2.3 Evropská strategie

Wingas a obcházení monopolů

Reakce Gazpromu na obtíže s pronikáním na evropské trhy spočívala v tom, že se společnost snažila v některých zemích kontinentu svým způsobem „vytvořit“ novou poptávku obcházením jejich monopolních plynárenských sektorů. Vzhledem k tomu, že se evropské monopoly snažily spíše o zachování vysokých marží než o plné využití potenciálu poptávky „svých“ trhů, existovaly na těchto trzích s vysokou pravděpodobností značné segmenty „nevyužité“ poptávky, kterou by stále ještě se ziskem bylo možné uspokojit. Tato mezera na evropských plynárenských trzích mohla alespoň teoreticky být vyplněna menšími plynárenskými společnostmi, ochotnými prodávat zemní plyn koncovým klientům při nižších maržích, a Gazpromu vytvářela prostor pro nové výnosy z navyšování prodaných objemů. V praxi však možnost realizace takového scénáře silně omezoval špatný přístup takovýchto společností do evropských distribučních sítí, kvůli kterému mohli většinou konkurenti evropských plynárenských monopolů pronikat na jednotlivé plynárenské trhy jedině prostřednictvím stavby svých vlastních plynovodů. Vzhledem k výši nákladů, které za těchto okolností byly spojeny se vstupem spojeny, tak možnosti Gazpromu využít této „latentní“ poptávky byly omezeny na navazování spolupráce jen s několika málo kapitálově dobře zajištěnými společnostmi.

Nejvýznamnější zemí, kde se Gazprom do uskutečňování takovéto strategie pustil, bylo Německo. Tento trh byl v devadesátých letech rozdělen mezi několik regionálních distribučních monopolů, mezi nimiž dominantní roli hrál Ruhrgas (nyní součást koncernu E.On), který také tradičně byl největším německým importérem ruského plynu. Nespokojenost Gazpromu s obrovskými maržemi, které si Ruhrgas při dodávkách německým velkoodběratelům účtoval, však vedla k tomu, že počátkem devadesátých let navázal rozsáhlou spoluprací s doposud nepříliš významnou plynárenskou společností Wintershall, stoprocentně vlastněnou chemickým koncernem

³⁶ VICTOR, D., VICTOR, M. N., s. 23.

BASF. V rámci této spolupráce byly oběma společnostmi postupně založeny tři společné dceřinné společnosti. Dvě z nich – WIEH a WIEE, byly překupníky ruského zemního plynu v Německu a střední Evropě, zatímco třetí – Wingas, se zaměřila na distribuci zemního plynu německým velkoodběratelům.³⁷ Prostřednictvím Wingasu pak Gazprom s Wintershallem do roku 1994 společně investoval více než 2,6 mld.. USD do nové distribuční infrastruktury napříč celým Německem, díky níž získal možnost přímo zásobovat velkoodběratele (včetně BASFu samotného) a přímo konkurovat Ruhrgasu na jeho „vlastních“ trzích.³⁸

Jamal-Evropa

Tato nová německá distribuční síť měla být zásobována z ruských zdrojů prostřednictvím nového plynovodu Jamal-Evropa. Ten měl dvěma paralelními liniemi, z nichž každá měla plánovanou roční přepravní kapacitu ve výši 33 mld.. m³, přes území Běloruska a Polska propojit ruskou síť magistralních plynovodů (plynovod „Severní záře“) s nově vybudovanou plynovodní sítí Wingasu. Stavbou tohoto plynovodu na německém území byl, nepříliš překvapivě, pověřen Wingas, jeho ruská a běloruská část pak měla být postavena Gazpromem a polský úsek byl svěřen společnosti EuRoPol GAZ, společnému podniku Gazpromu a polské PGNiG. V roce 1996 pak byly podepsány smlouvy na dodávky odpovídající zhruba dvěm třetinám celkové přepravní kapacity první line – Wingas se zavázal k odběrům ve výši 10 mld.. m³ ročně, polská PGNiG smluvila dodávky v počáteční roční výši 7 mld.. m³, které měly později narůst na zhruba 14 mld.. m³ (dohromady byly smlouveny polské importy ve výši 250 mld.. m³ během 25ti let) a k dovozcům zemního plynu přes Jamalský plynovod se přidala i nizozemská Gasunie s kontraktem na roční dovozy ve výši 4 mld.. m³. Stavební práce na první linii pak začaly v roce 1994 nejprve na německém území a první malé dodávky začaly plynovodem proudit v roce 1997. K dokončení první linie plynovodu pak došlo v roce 1999.

Je pochopitelné, že v plánování trasy plynovodu Jamal-Evropa sehrávaly nemalou roli rusko-ukrajinské plynárenské vztahy, což je ostatně vidět i ze skutečnosti, že ukrajinská tranzitní síť disponovala v době realizace projektu ještě minimálně dvaceti miliardami m³ volné přepravní kapacity a její využití by nepochybně bylo mnohem

³⁷ V případě Wingasu byl Gazprom majitelem jen pětaticetiprocentního podílu.

³⁸ VICTOR, D., VICTOR, M. N., s. 22.

levnější variantou.³⁹ V situaci vyhrocených rusko-ukrajinských plynových sporů počátku devadesátých let a stále se snižujících šancí na ruské ovládnutí této sítě však patrně takováto alternativa Gazpromu nepřipadala příliš atraktivní. Gazprom naopak koncem devadesátých let spíše uvažoval o stavbě jakési „jižní spojky“, přes kterou by mohl dodávat svůj plyn na Slovensko a páteřními exportními plynovody vedoucími přes jeho území dále na západ, aniž by se musel potýkat s tranzitem přes Ukrajinu.⁴⁰ Zároveň však tranzit přes Ukrajinu z hlediska trhů, které měl Jamalský plynovod obsluhovat, nebyl ani příliš praktický. Část páteřního exportního systému Transgas (sítě plynovodů vedoucí z Ruska přes Ukrajinu, Slovensko a ČR do Německa a Rakouska, kde se napojují na plynovody směřující dál na západ) dodávající ruský plyn na německý trh již v době stavby Jamalského plynovodu operovala na své plné přepravní kapacitě a navíc byla na německých hranicích napojena na plynovody patřící Ruhrgasu, který nebyl povinen, ochoten a nejspíš ani schopen poslat ruské dodávky dále do sítě Wingasu.⁴¹ Co se Polska týče, umožňovala stávající, převážně přes Ukrajinu vedoucí, ruská exportní infrastruktura jeho zásobování maximálně sedmi miliardami kubíků ročně, což ani společně s polskou těžbou této suroviny ve výši 5-7 mld. m³ ročně nemohlo stačit k pokrytí polské poptávky, která měla podle očekávání vzrůst na cca 18-25 mld. m³ ročně.⁴² Vnímání Jamalského plynovodu čistě jako obchvatu Ukrajiny by tak patrně bylo silně zjednodušující.

1.2.4 Důsledky evropské strategie

Zahájením výstavby Jamalského plynovodu se Gazpromu podařilo zabezpečit postavení Wingasu na německém trhu. Díky ruským dodávkám se tato společnost během devadesátých let transformovala z dceřinné společnosti na plynárenském trhu dosud dosti bezvýznamného Wintershallu na jednoho z velkých hráčů v oblasti německého zásobování zemním plynem a do roku 1999 získala na tomto trhu

³⁹ Přepravní kapacita ukrajinské tranzitní sítě se pohybovala mezi 135ti a 140ti BCM ročně. Celkové ruské exporty mimo území SNS pak v tomto roce dosahovaly zhruba na 117 BCM, z čehož přes Ukrajinu šlo maximálně 114 BCM. Data převzata z *Russia Energy Survey 2002*, s. 137.; LITERA, B. Současná situace a výhledy spotřeby, těžby a přepravy energetických surovin v Evropě a zemích postsovětského prostoru do roku 2020. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

⁴⁰ Projekt nakonec selhal kvůli neochotě Polska takto poškodit své tradiční spojence na Ukrajině. Viz VYKOUKAL, J. Ropa a plyn v Polsku na přelomu tisíciletí: spotřeba a transit. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

⁴¹ VICTOR, D., VICTOR, M. N., s. 31.

⁴² VYKOUKAL, J., s. 141.

desetiprocentní podíl.⁴³ Konkurenční boj provázející snahu Wingasu proniknout na zmonopolizovaný německý trh, v jehož rámci si mnohdy konkuroval ruský plyn z plynovodů Wingasu s ruským plynem z plynovodů Ruhrgasu, pak pochopitelně vytvářel výrazný tlak na ceny, který se však spíše než na snížených cenách, které Gazprom dostával za své dodávky (ty byly v rámci dlouhodobých kontraktů navázány na ceny ropy) odrazily na snížených maržích německých plynárenských společností.⁴⁴

Zajímavým faktorem spolupráce mezi Gazpromem a Wintershallem a výstavby plynovodu Jamal-Evropa byl strach, jaký tato strategie vzbudila mezi západoevropskými plynárenskými monopoly. Ten lze velmi dobře ilustrovat na epizodě, kdy Gazprom spolu s italskou plynárenskou dvojkou, společností Edison gas, vytvořil společný podnik Volta, jehož cílem měla být stavba zhruba 1000 km dlouhého plynovodu, který propojením distribuční sítě italské společnosti s jižní částí plynovodné sítě Wingasu měl na italský trh přivést 14 mld. m³ nových ruských dodávek zemního plynu ročně.⁴⁵ Ačkoliv tento plán nakonec byl italským partnerem v roce 1998 odložen na neurčito, stačila i pouhá hrozba takto razantní expanze Edisonu a opakování „německého scénáře“ k tomu, aby dominantní plynárenská společnost SNAM (nyní součást koncernu Eni) domluvila s Gazpromem zvýšení svých importů z Ruska o 10 mld. m³ ročně.⁴⁶ Polský trh naopak jako odbytiště pro nový plynovod byl jednoznačným zklamáním. Růst polské spotřeby byl pomalejší než očekávaly i ty nejkonzervativnější prognózy a koncem devadesátých let došlo k výrazné revizi směrem dolů – pro rok 2006 se nyní počítalo se spotřebou o 25 až 50 procent nižší než původně.⁴⁷ Existence takto mohutného importního koridoru přes nový plynovod však drasticky omezila ekonomickou racionalitu diverzifikace polského plynového

⁴³ BASF. *Annual Report 1999*. 1999, s. 36. Dostupné na:

<http://corporate.basf.com/basfcorp/img/investor/publikationen/berichte/BASF_GB_1999_e.pdf?id=MVUroE9gebcp*Kv> [cit. 10. 4. 2008].

⁴⁴ Výrazný pokles cen, za které byl ruský zemní plyn prodáván Gazpromem na německé hranici v letech 1996-1999 byl vzhledem ke skutečnosti, že ceny zemního plynu jsou v dlouhodobých kontraktech navázány na ceny ropy spíše než konkurenčním bojem či růstem ruské nabídky ruské nabídky způsoben poklesem cen ropy za celé toto období.

⁴⁵ Podobně jako byl Wintershall plynárenskou odnoží BASF-u, byl i Edison Gas jakousi plynárenskou „divizí“ obřího konglomerátu Montedison. Viz Russia – Companies External Investments – Gazprom. APS Review Gas Market Trends. 22. 9. 2002. Dostupné na: <http://goliath.ecnext.com/coms2/gi_0199-2047461/RUSSIA-Companies-External-Investments-Gazprom.html> [cit. 10. 4. 2008].

⁴⁶ STERN, J., s. 112.

⁴⁷ Odhady Světové banky z roku 1992 počítaly pro rok 2000 se spotřebou ve výši 12,5 – 15 mld. m³ a do roku 2005 se zvýšením na 15-20 mld. m³. Skutečná poptávka v roce 2000 však dosáhla pouhých 11ti mld. m³ a novější prognózy do roku 2005 počítaly s jejím navýšením na pouhých 13-14 mld. kubíků. Viz VYKOUKAL, J., s. 163.; STERN, J., s. 119.

zásobování, proto plány na vybudování nových importních koridorů většinou i přes odhodlání značné části polské politické reprezentace zůstávaly jen na papíře.⁴⁸

Strategie Gazpromu na evropských trzích umožnila společnosti s vynaložením obrovských nákladů (více než miliardy dolarů investované v letech 1993-1994 do distribuční sítě Wingasu a podle neoficiálních odhadů cca 10 miliard USD investovaných do první linie Jamalského plynovodu) během devadesátých let přeci jen dosáhnout určitého zvýšení jejich exportů do Evropy. Roční ruské exporty do Německa a Itálie vzrostly mezi rokem 1991 a 1999 o 43 respektive 36 procent, tedy o 10 resp. 5 mld. m³. Tyto země však byly v devadesátých letech jedinými evropskými trhy, které vykazovaly takto markantní nárůst ruských importů. Ruské dodávky do Francie sice také vzrostly o zhruba 17 procent, to však představovalo absolutní navýšení o pouhé 2 mld. m³, což z hlediska ruské plynové bilance (těžba zemního plynu v tomto roce dosahovala zhruba 590 mld. m³) představovalo naprosto zanedbatelný objem. Naděje vkládané do růstu polských importů se pak nematerializovaly téměř vůbec. Polská poptávka po zemním plynu rostla pomaleji než očekávaly i ty nejpesimističtější prognózy a v roce 2000 činila 11,1 mld. m³ ročně, zatímco nejkonzervativnější odhad Světové banky počítal s růstem alespoň na 12,5 mld. m³ a PGNiG odhadovala pro rok 2005 spotřebu ve výši 31,3 mld. m³; polské importy plynu z Ruska v takovéto situaci nemohly než stagnovat. Jediným dalším silně růstovým exportním trhem pak pro Gazprom bylo Turecko, jehož importy ruského plynu během devadesátých let vzrostly o téměř 170 procent – z 3,3 mld. m³ v roce 1991 na 8,9 mld. m³ v roce 1999. Celkově se tak Gazpromu v devadesátých letech podařilo navýšit své roční exporty mimo SNS o zhruba 20 procent, tedy 21 mld. m³, což při téměř zhruba třetinovém růstu plynové spotřeby v celé Evropské unii nepředstavuje příliš spektakulární výsledek.⁴⁹ Objem, o který v devadesátých letech narostly ruské importy do Evropy, pak představoval méně než třetinu poklesu poptávky na domácím trhu. .

1.2.5 Investice do těžby

Je pochopitelné, že v takovéto situaci investice do rozšíření těžební infrastruktury sehrávaly ve strategii Gazpromu až druhořadou roli. Při tak omezených

⁴⁸ Více viz VYKOUKAL, J. Ropa a plyn v Polsku na přelomu tisíciletí: spotřeba a transit. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

⁴⁹ STERN, J. , s. 120.

možnostech kompenzovat pokles ruské spotřeby zvyšováním exportů byly výraznější investice do udržování či zvyšování těžby z ekonomického hlediska v podstatě nesmyslné, zvláště v situaci, kdy finanční situace Gazpromu vlivem ztrát na ruském trhu nebyla nikterak dobrá. Významnější těžební projekty tak byly po celá devadesátá léta vytrvale odkládány. To se projevovalo zejména na neustálém odsouváním realizace projektu na výstavbu těžební infrastruktury na Jamalském poloostrově, který se plánoval již od konce osmdesátých let, kdy zde byly provedeny první průzkumné vrty.⁵⁰ V průběhu devadesátých let se otázka jamalského projektu opakovaně vynořovala, ale čelní představitelé Gazpromu pravidelně namítali, že výnosy z exportu zemního plynu byly příliš nízké na to, aby umožňovaly jeho financování. Práce na zprovoznění jamalských ložisek pak podle nich většinou měly začít „do pěti let“.⁵¹ Ve skutečnosti do konce devadesátých let nebyly, v rozporu s podmínkami původní licence, kterou Gazprom k těmto polím držel a která počítala s jejich uvedením do produkce v druhé polovině desetiletí, provedeny prakticky žádné práce a Gazprom v roce 2000 musel zažádat o její obnovení.⁵²

Vedle nedostatečného prostoru pro zvyšování exportů ruského zemního plynu však na naléhavosti realizace jamalského projektu citelně ubírala existence řady dosud nevyužitých plynových ložisek v Nadymo-purtazovské oblasti, tedy v samotném centru produkčních aktivit ruského plynárenství. Tato ložiska byla nesrovnatelně snadněji zprovoznitelná než Jamal a na rozdíl od Jamalských polí do jejich rozvoje byly určité prostředky přeci jen investovány. Vzhledem k jen velmi malé potřebě vytváření nových těžebních kapacit však i jejich zprovoznění probíhalo zoufale pomalu. Práce na největším z těchto ložisek, plynovém poli „Zapoljarnoje“ byly např. započaty už v roce 1994, ale první kubík zemního plynu zde byl vytěžen až po sedmi letech, a to i přesto, že se z geologického hlediska jedná o velmi „jednoduché“ pole (Zapoljarnoje se vyznačuje mimořádnou kompaktností, díky které jsou k jeho obhospodaření nutné pouze čtyři těžebně-zpracovatelské stanice), které se navíc nachází pouhých 200 km od křižovatky magistrálních plynovodů v Novém Urengoji.⁵³ Podobně byly v devadesátých letech započaty práce na některých menších nalezištích – v roce 1996 tak kupříkladu byla uvedena do provozu ložisko „Zapado Tarkosalinskoje“ a „Charvutinská“ oblast

⁵⁰ Průzkum zdejších nalezišť však byl v roce 1989 suspendován.

⁵¹ VICTOR, D., VICTOR, M. N. , s. 20-21.

⁵² Ibid. s. 42.

⁵³ Open Joint Stock Company Gazprom. *Loan Participation Notes Due 2013*. 27. 2. 2003, s. 6. Dostupné na: <<http://www.cbonds.info/eng/emissions/emission.phtml/params/id/526>> [cit. 10. 4. 2008].

Jamburgského ložiska, ale jejich zprovozňování do konce tohoto období podle všeho „zamrzlo“ v počáteční fázi a do konce milénia jejich produkce dosahovala jen zlomku své maximální kapacity.⁵⁴

⁵⁴ Open Joint Stock Company Gazprom. *Loan Participation Notes Due 2013*. 27. 2. 2003, s. 6.

2. Putinova éra

V době nástupu Vladimira Putina do úřadu došlo k radikální změně makroekonomické situace ruského hospodářství. Rokem 1999 došlo k definitivnímu konci ruské transformační krize a ruská ekonomika začala růst stabilním, v průměru zhruba sedmiprocentním tempem. To se pochopitelně odrazilo i na spotřebě primárních energií, která začala růst zhruba o 1,5 procenta za rok. Spotřeba zemního plynu pak vzrostla ještě rychleji – v roce 2007 ruští spotřebitelé spálili o 75 mld. m³ plynu více než v roce 1999, což odpovídá průměrnému meziročnímu nárůstu zhruba o 2,5 procenta.⁵⁵

Pro Gazprom tak definitivně skončila éra, kdy mohl díky stabilnímu poklesu nerentabilní ruské poptávky velmi snadno udržovat své dodávky na lukrativní evropské trhy a plně věnovat svou pozornost snaze o jejich navyšování. Narozdíl od devadesátých let, kdy pokles ruské poptávky a jen malý růst exportů byl víceméně vyrovnáván přirozeným poklesem těžby na největších ložiscích Gazpromu, se ruské plynárenství v obnoveném růstovém klimatu Putinovy éry ocitlo v situaci, kdy k pouhému uspokojení ruské poptávky a zachování exportů na konstantní úrovni muselo každoročně zprovoznit okolo 30 mld. m³ nové těžební kapacity.⁵⁶ Vzhledem k tomu, že počátkem nového milénia začala stagnovat těžba v Alžírsku a došlo dokonce k výraznému propadu produkce zemního plynu ve Velké Británii a Itálii, však zachování konstantní úrovně ruských exportů z perspektivy rostoucí evropské spotřeby zemního plynu nebylo nikterak lákavou alternativou. Dříve prakticky nezpochybňovaná schopnost odvětví plně uspokojit domácí i zahraniční poptávku tak přestala být úplnou samozřejmostí a její udržení se stalo obrovskou výzvou jak pro podniky v odvětví, tak pro státní orgány působící v jeho regulaci a nepřímo i pro ruskou ekonomiku jako celek.

2.1. Konec levného plynu

V počátečních letech Putinova prezidentství se plynárenskému odvětví v Rusku dařilo této výzvě poměrně úspěšně čelit. Hlavní příčinou tohoto úspěchu byla bezesporu skutečnost, že se v roce 2001 podařilo na úrovni 7 mld. m³ ročně zahájit těžbu na již

⁵⁵ *BP Statistical Review of World Energy 2008.*

⁵⁶ Příkladnějším v druhé polovině devadesátých let byl podle dostupných zdrojů pokles těžby z největších ruských ložisek pomalejší, než během Putinovy éry. V letech 1999-2004 klesala těžba z plynových ložisek "Urengoj", "Jamburg" a "Medvěže", která se dosud na celkové ruské produkci podílela více než 60ti procenty, meziročně v průměru o 22 mld. m³. I přes útržkovitost informací pro pozdější období se zdá, že tento pokles byl až do konce Putinovy éry zachován. Viz STERN, J., s. 9.

zmíněném superobřím ložisku „Zapoljarnoje“. Produkce tohoto plynového pole od svého zahájení byla každým dalším rokem zvyšována o 30 mld. m³ ročně až do roku 2005, kdy dosáhla své maximální úrovně 100 mld. m³ ročně. Zprovozněním Zapoljarného se na čas podařilo zcela kompenzovat úpadek těžby na Urengoji, Jamburgu a Medvězím a zvrátit klesající trend, který ruská plynárenská produkce vykazovala do konce devadesátých let. O významu tohoto ložiska svědčí i to, že se v roce 2005 stalo samo o sobě po Rusku, USA a Kanadě čtvrtým největším producentem zemního plynu na světě a jeho roční těžba o 20 mld. m³ předčila úhrnnou produkci všech norských plynových polí.⁵⁷ Vedle svých obřích rozměrů bylo Zapoljarnoje zajímavé svou relativně nízkou investiční náročností. Díky relativně malé hloubce a kompaktnosti jeho rezervoárů a jeho blízkosti k existující plynárenské infrastruktuře si jeho zprovoznění a napojení na síť magistralních plynovodů vyžádalo investice ve výši „pouhých“ 120 miliard Rublů, tedy cca. čtyř miliard USD.⁵⁸ V přepočtu na jeho celkové rezervy odhadované na 3,5 bilionu krychlových metrů to představuje téměř zanedbatelných 1,15 USD na 1000 m³. Za velmi zjednodušeného a extrémně konzervativního předpokladu, že by se těžba z tohoto ložiska po dobu deseti let pohybovala na úrovni 100 mld. m³ ročně a během dalších deseti let dosahovala poloviční úrovně, by se pak investiční náklady spojené s jeho zprovozněním přepočtené na tisíc kubiků jeho roční těžby pohybovaly okolo pouhých 2,5 USD.

Již v roce 2005, kdy Zapoljarnoje dosáhlo své maximální plánované úrovně těžby, však okolo čtyř pětín jeho produkce „pohltil“ pokles těžby, k němuž od tohoto roku došlo na starších plynových polích.⁵⁹ K plnému vyrovnání úpadku těžby z polí s klesající produkcí a nové těžby na Zapoljarném pak podle různých zdrojů došlo okolo roku 2006 – 2007.⁶⁰ Za to, že se mu podařilo nejen kompenzovat, ale dokonce zhruba o 10 procent (cca. 40 mld. m³) zvýšit svou těžbu, Gazprom vedle Zapoljarného vděčí zprovozňování řady menších ložisek v Nadymo-purtazovské oblasti. U některých z těchto polí byla jakási „zárodečná“ těžba zahájena již v devadesátých letech a díky

⁵⁷ Srovnání na základě *BP Statistical Review of World Energy 2008*.

⁵⁸ V letech 1994-2002 bylo na poli proinvestováno cca. 73 mld. Rublů. Po tomto roce bylo do rozvoje těžby na Zapoljarném investováno dalších cca. 14 mld. Rublů v roce 2003 a cca. 18 mld. Rublů v roce 2004. Zhruba 20 mld. Rublů pak bylo investováno do připojení pole k hlavní plynovodné síti. Viz Open Joint Stock Company Gazprom. *Loan Participation Notes Due 2013*. 27. 2. 2003, s. 6.; Open Joint Stock Company Gazprom. *Structured Export Notes due February 1, 2020*. 28. 7. 2004, s. 69. Dostupné na: <http://data.cbonds.info/emissions/2467/Gazprom20_Prospectus_tranche_de_programme.pdf> [cit. 10. 4. 2008]. Přepočet na dolary uskutečněn na základě průměru denních kurzů Rublu v roce 2004 zveřejněných ruskou národní bankou.

⁵⁹ Propočteno na základě STERN, J., s. 9.

⁶⁰ MURRAY, I. *Optimizing Russian Natural Gas Reform and Climate Policy*. Paris: OECD/IEA, 14. 12. 2006, s. 26. Dostupné na: <http://www.iea.org/textbase/speech/2006/im_flaring.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

relativně malým dodatečným investicím po roce 2000 se tuto produkci podařilo výrazně navýšit – do této kategorie patří například „Zapado Tarkosalinské“ (uvedené do provozu v roce 1996, maximální roční těžba ve výši cca 16 mld. m³ dosažena v roce 2005) či „Charvutinské“ plynové ložisko (zprovozněno r. 1996, max. úroveň těžby, cca 25 mld. m³, plánována na rok 2009).⁶¹ Produkce na řadě dalších polí pak byla s podobně nízkými investičními náklady započata až po zahájení těžby na Zapoljarném – sem patří například „Jenjachinské“ a „Vyngajachinské“ ložisko (zprovozněna roku 2003 s maximální roční těžbou 5 mld. m³ resp. 20 mld. m³ od r. 2005) či Jetipurovské a Pěstsové plynové pole (zprovozněna r. 2004, max. roční těžba plánována ve výši 15 mld. m³ v roce 2005, resp. 27,5 mld. m³ r. 2006).⁶²

Uvedením Zapoljarného a těchto menších polí do plné produkce okolo roku 2005 však s největší pravděpodobností skončila éra, kdy ruské plynárenství dokázalo uspokojovat rostoucí poptávku jen s nízkými investicemi do nových těžebních kapacit. Zapoljarnoje je s největší pravděpodobností posledním levně zprovoznitelným superobřím ložiskem zemního plynu v Rusku a možnosti udržet či zvyšovat produkci ruského plynárenství zpřístupňováním menších „nízkonákladových“ nalezišť v jeho sousedství již po roce 2005 byly z velké části vyčerpány.

Investiční strategie Gazpromu se sice ještě okolo roku 2005 stále opírala o projekty na zprovoznění dalších menších nalezišť v Nadymo-purtazovském regionu, ale většina těchto projektů již byla z technického i finančního hlediska daleko náročnější než stávající investice. Největší část takto nově získané produkce (do roku 2010 v úhrnu okolo 58 mld. m³ ročně) měla pocházet z hlubších rezervoárů Zapoljarného a Urengojského pole, z Anerjachinské oblasti Jamburského naleziště a z nově zprovozněného Južno-ruského ložiska.⁶³ Z útržkovitých informací, které jsou ohledně těchto projektů dostupné (Gazprom například oficiální odhady týkající výše investic do svých těžebních projektů až na výjimky nezveřejňuje), však vyplývá, že náklady na zprovoznění těchto ložisek jsou v řadě případů již několikanásobně vyšší než u Zapoljarného. Južno ruské plynové pole si tak například podle neoficiálních výpovědí členů vedení Gazpromu vyžádalo od roku 2005 do r. 2008 investice převyšující 130

⁶¹ Tato pole byla zmíněna z důvodu rapidního nárůstu jejich těžby v letech 2000-2005. Vedle nich dosáhlo v tomto období svého těžebního zenitu ještě např. Komsomolské a Jamosvějské naleziště zemního plynu. V jejich případě se však jednalo o velmi pomalý růst, který se do celkové těžební balance prakticky nepromítl. Viz STERN, J., s. 7.; Open Joint Stock Company Gazprom. *Loan Participation Notes Due 2013*. 27. 2. 2003, s. 103.

⁶² Vedle zmíněných polí dosáhlo svého těžebního maxima ještě například Komsomolské a Jamosvějské plynové pole, v jejich případě se ovšem jednalo o velmi pomalý nárůst, který celkovou ruskou plynovou bilanci v podstatě nepoznamenal.

⁶³ STERN, J., s. 11.

mld. Rublů (cca 4,36 mld. USD podle kurzu z roku 2005), což představuje zhruba stejný obnos, jako u čtyřikrát většího Zapoljarného.⁶⁴ O náročnosti těchto nových projektů ostatně vypovídá i to, že se velkou část z nich Gazprom navzdory své dosavadní praxi rozhodl realizovat ve spolupráci se zahraničními partnery – u hlubších vrstev Zapoljarného se společností Royal Dutch Shell, u Ačimovských ložisek Urengojského pole s německým Wintershallem a v případě Južno-ruského naleziště s Wintershallem a energetickým gigantem E.On.⁶⁵

Tato „dražší“ naleziště Nadymo-purtazovské oblasti jsou však obecně chápána jako pouhá dočasná náhrada padající těžby na „starých“ superobřích polích. Jejich zprovoznění na rozdíl od zprovoznění Zapoljarného a „první“ generace nových menších Nadymo-purtazovských polí žádný výraznější růst produkce Gazpromu nepřineslo a stačilo pouze k pokrytí ztrát způsobených přirozeným úbytkem těžby na „velké trojce“. Po poměrně rychlém růstu těžby v letech 2001-2004 tak produkce na plynových polích Gazpromu prakticky do konce Putinovy éry v podstatě stagnovala.⁶⁶

Podle konsenzu většiny odborníků se k tomu, aby si ruský plynárenský průmysl dlouhodobě udržel svou schopnost plně uspokojit rostoucí domácí i zahraniční poptávku, stalo nutným uvést do provozu nová obří naleziště, ležící mimo dosavadní produkční centrum v Nadymo-purtazovské oblasti. Nejvíce se v této souvislosti mluví o podmořském ložisku Štokmanovskoje a o plynových polích Jamalského poloostrova, jejichž zásoby a těžební potenciál lze směle srovnávat se starými „superpoli“ zprovozněnými za sovětských časů. Štokmanovskoje například disponuje plynovými zásobami ve výši 3,8 bilionu kubíků a podle odhadů Gazpromu by jeho maximální těžba měla dosahovat zhruba 70 mld. m³ ročně, někteří pozorovatelé však věří v roční produkci až o 30 mld. m³ vyšší.⁶⁷ Jamalský poloostrov by pak měl disponovat 11ti poli s úhrnnými zásobami ve výši 16 bilionů krychlových metrů, která by 4 roky po zahájení těžby měla být schopna vyprodukovat 75-115 mld. m³ zemního plynu ročně. Po dalších

⁶⁴ What the Russian Papers Say. *RIA Novosti*. 10. 2. 2009. Dostupné na: <<http://en.rian.ru/analysis/20090210/120076254.html>> [cit. 10. 4. 2008].

⁶⁵ Technická a finanční náročnost těchto projektů však nebyla jediným důvodem přizvání zahraničních investorů. Podíly na projektech na zprovoznění těchto polí také sloužily jako jakási „motivace“ zahraničním partnerům vyjít vstříc strategii Gazpromu. Poskytnutí podílu na Južno-ruském ložisku bylo mj. prvkem snahy Gazpromu získat německé investory pro participaci na projektu Nord Stream. Účast na zprovoznění hlubších horizontů Zapoljarného pak byla Shellu povolena poté, co jej Gazprom vytlačil z projektu Sachalin 2.

⁶⁶ STERN, J., s. 28.; *Gazprom Databook 2007*. Přístupné na:

<http://www.gazprom.com/documents/Gazprom_Databook_FY_2007-eng.xls> [cit. 10. 4. 2008].

⁶⁷ <<http://www.gazprom.ru/articles/article20262.shtml>>, <<http://www.offshore-technology.com/projects/shtokman/>> [cit. 10. 4. 2008].

patnácti letech a úplné dostavbě těžební infrastruktury však Gazprom na poloostrově počítá s roční těžbou až 360 mld. m³.⁶⁸

Tato naleziště však leží ve velmi odlehlých oblastech s extrémně nehostinnými klimatickými podmínkami. Štokmanovské plynové ložisko kupříkladu leží v hloubce 350 m pod hladinou Barentsova moře, v oblasti častého výskytu ledovců a arktických bouří a více než 550 km od nejbližší pevniny. O odlehlosti Jamalských nalezišť poměrně trefně vypovídá, že slovo Jamal znamená v něneckém jazyce totéž, co „konec světa“.⁶⁹ Tato ložiska se nacházejí uprostřed zmrzlých bažin daleko za polárním kruhem a vzdušnou čarou více než 400 km od nejbližší civilizace (ve skutečnosti je však na cestě do „malebné“ Vorkuty či k ústí magistralních plynovodů u Jamburgského plynového pole nutné překonat zhruba 50 kilometrů širokou Bajdaratskou zátoku, resp. Obskou zátoku). Jeden ruský geolog se o Jamalském projektu vyjádřil, že (Jamal) „je kus něčeho neznámého, co vzniklo miliony let mrznutí“ a že „není jasné, jak zde bude možné cokoli postavit či vyprodukovat“.⁷⁰ Vzhledem k těmto geografickým a geologickým charakteristikám není příliš překvapivé, že zprovoznění těchto ložisek představuje po technické, časové a finanční stránce neuvěřitelně náročný úkol. Podle odhadů Gazpromu si tak zahájení produkce na Štokmanském nalezišti vyžádá cca 13 miliard USD, ale novější odhady mluví o tom, že by patnáct miliard USD měla spotřebovat jen první ze čtyř fází projektu.⁷¹ Plné zprovoznění jamalských supernalezišť by si pak podle studie Gazpromem vlastněného výzkumného institutu VNIIGAZ z roku 2002 měla vyžádat investice v astronomické výši zhruba sedmdesát miliard dolarů, je však pravděpodobné, že skutečné náklady budou výrazně vyšší než předpokládal tento odhad a někteří renomovaní analytici mluví o tom, že by si projekt na investičních nákladech mohl vyžádat až 200 miliard USD.⁷²

I kdybychom přijali ty nejnižší odhady výše investičních nákladů na tyto projekty, je jasné, že tyto investice jsou svou velikostí kvalitativně zcela v jiné kategorii

⁶⁸ Gazprom. *Yamal Megaproject Report*. s. 2. Dostupné na:

<http://www.gazprom.com/documents/Book_MY_Eng_1.pdf> [cit. 10. 4. 2008]. Původní odhady vypracované Gazpromem vlastněným výzkumným institutem VNIIGAZ však mluví o výrazně nižších číslech a delším časovém horizontu. Podle těchto odhadů by výstavba těžební infrastruktury na Jamalu měla trvat 23 let místo 11ti a po jejím dokončení by se na zdejších nalezištích mělo vytěžit cca. 250 BCM zemního plynu. Viz STERN, J., s. 14.

⁶⁹ UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006. Dostupné na:

<[http://www.wiltonpark.org.uk/documents/836%20presentations/Breach's%20Russian%20Gas%20article%20\(Web\).pdf](http://www.wiltonpark.org.uk/documents/836%20presentations/Breach's%20Russian%20Gas%20article%20(Web).pdf)> [cit. 10. 4. 2008].

⁷⁰ VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Strain*. Stanford: Stanford University, Program on Energy and Sustainable Development, 2008, s. 17.

⁷¹ Open Joint Stock Company Gazprom. *Loan Participation Notes Due 2013*. 27. 2. 2003, s. 104.

⁷² UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006.; MILOV, V., NĚMCOV, B. *Putin i Gazprom*. 2008, s. 7. Dostupné na: <<http://www.milov.info/cp/wp-content/uploads/2008/09/putin-i-gazprom.pdf>> [cit. 10. 4. 2008].

než cokoliv, na co byl Gazprom dosud zvyklý. Je tedy vcelku pochopitelné, že tyto projekty představovaly pro Gazprom obrovské finanční riziko. Jakkoliv bylo zprovoznění Jamalských ložisek a do určité míry i Štokmanovského pole dlouhodobě nevyhnutelné, představovala otázka, kdy s realizací projektu začít, zcela klíčové dilema, jehož řešení záviselo zejména na výši ruské a zahraniční poptávky po zemním plynu, na cenách, které si společnost mohla za své exporty účtovat na zahraničních trzích a na státní politice v oblasti regulace ruského trhu se zemním plynem.

2.2 Státní politika v plynárenské oblasti za Putina

Jedním z prvních důležitých kroků nové Putinovy administrativy byla rozsáhlá personální výměna ve vrchním vedení Gazpromu. Dlouholetý ředitel společnosti Rem Vjachirev byl v roce 2001 vyměněn za doposud nepřiliš známého Alexeje Millera, který po většinu devadesátých let působil s Putinem na petrohradské radnici. Bývalí funkcionáři petrohradské radnice byly také dosazeni na prakticky všechny klíčové finanční pozice ve společnosti a do roku 2005 zůstali ve správní radě společnosti jen tři lidé, kteří v ní působili v devadesátých letech.⁷³ Personální výměnou vedení Gazpromu začala snaha státu o posílení své kontroly nad společností, k jejímuž dovršení došlo v roce 2005 navýšením státního podílu na 51 procent. Obecně bylo ovládnutí Gazpromu prvkem jakési renacionalizace ruského palivoenergetického komplexu, v jejímž rámci se pod kontrolu Putinovy „petrohradské kliky“ podařilo dostat téměř šedesát procent ruské ropné produkce a prakticky celé plynárenské odvětví. Paradoxní skutečností ovšem zůstává, že se zvýšením státní kontroly nad Gazpromem pozice společnosti v mnoha ohledech naopak zjednodušila. V osobě Alexeje Millera do čela Gazpromu usedl člověk, s nímž byl Putin zvyklý dlouhodobě spolupracovat, což přispělo k ukončení místy dosti vyhrocených sporů mezi státem a vedením Gazpromu, charakteristických pro druhou polovinu devadesátých let.⁷⁴ V řadě otázek se tak Gazpromu dostalo ze strany vlády mnohem vstřícnějšího přístupu než v devadesátých letech.

Pro Gazprom bylo jedním z největších úspěchů takovéto „konstruktivnější“ spolupráce to, že se mu evidentně podařilo státní orgány přesvědčit o tom, že

⁷³ VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Strain*. s. 50.

⁷⁴ LYSOVA, T., BUSHUEVA, Y., OSETINSKAYA, Y. *From Gazprom King to Second String*. 4. 6. 2001.

regulované ceny zemního plynu, v roce 1999 nejnižší od roku 1992 (tedy od zrodu společnosti v moderní podobě), znemožňují uspokojivý rozvoj plynárenského průmyslu a že růst ruské ekonomiky byl dostatečně robustní na to, aby „vydržel“ i poměrně prudký reálný růst těchto cen. Již od prvních let vlády Vladimira Putina tak začalo docházet k poměrně razantnímu zdražování dodávek plynu na ruský trh. V roce 2001 byly nominální ceny zemního plynu účtované ruským velkoodběratelům zvednuty o více než 40 procent a do konce prvního Putinova funkčního období byly téměř ztrojnásobeny.⁷⁵ Počátkem druhého Putinova volebního období pak došlo k určitému zpomalení těchto nárůstů a regulované ceny do roku 2007 rostly v průměru „jen“ o cca 15 procent ročně (což vzhledem k desetiprocentní inflaci představovalo zhruba pětiprocentní roční reálný nárůst). Do roku 2006 tak regulovaná cena platná pro průmyslové velkoodběratele v centrálních oblastech evropského Ruska vzrostla na 44 USD/1000 m³, což byla částka, o které si ještě v roce 2000 mohli ruští plynáři maximálně nechat zdát. Toto zvyšování regulovaných domácích cen bylo zcela konformní se závazky, které na sebe Rusko vzalo v roce 2004 předběžnou dohodou s Evropskou unií v rámci vyjednávání o svém vstupu do WTO, podle nichž měly tyto ceny v zájmu ukončení nepřímých dotací průmyslovým výrobcům a plnění Kjótských kritérií do roku 2006 dosáhnout úrovně 37-42 USD/1000 m³ a v roce 2010 49 až 57 USD/1000 m³.⁷⁶ Zároveň plně odpovídalo doporučením energetické strategie z roku 2003, podle níž měly v zájmu zabezpečení dostatečných investic do nové plynárenské infrastruktury a snížení podílu zemního plynu na celkové energetické spotřebě regulované ceny do roku 2006 vzrůst na 40-41 USD/1000 m³ a v roce 2010 dosáhnout úrovně 59-64 USD/1000 m³.⁷⁷

Zemní plyn však nadále zůstával nejlevnějším palivem na ruském trhu, zhruba o 20 procent levnějším než uhlí a jeho podíl na celkové energetické spotřebě nejenže neklesal, jak požadovala energetická strategie, ale rostl jen o málo pomalejším tempem než v devadesátých letech.⁷⁸ Ve skutečnosti plyn pokrýval prakticky veškerý nárůst energetické spotřeby země, zatímco poptávka po ostatních palivech víceméně

⁷⁵ *Gazprom Databook 2007.*

⁷⁶ Z dohody bohužel není jasné, zda se jedná o nominální či reálné dolarové ceny. I v druhém případě by se však regulované ceny účtované ruským odběratelům v roce 2006 vešly alespoň do spodní hranice vymezeného pásma.

⁷⁷ *Energetičeskaja strategija Rossijskoj Federacii na period do 2020 goda*, Vláda Ruské federace, 2003, s. 78. Dostupné na: <www.ruses.ru/docs/strategy.doc> [cit. 10. 4. 2008].

⁷⁸ KOŽUCHOVSKIJ, I. *Prospects of the Russian Coal-Fired Power Industry – Problems and Trends*. Prezentace ke konferenci CIS Coal Summit, 3.-5.6. 2008. Dostupné na: <www.e-apbe.ru/actions/2008.06.03%20Koguhovski%201.pps> [cit. 10. 4. 2008].

stagnovala.⁷⁹ Vedle toho, že ani při nových cenách neexistovala pro ruské spotřebitele prakticky žádná motivace vyměnit zemní plyn za jiná paliva, pak tyto ceny patrně nevytvářely ani výraznější motivace k zavádění technologií na jeho úspornější využití. Rusko tak nadále zůstávalo zemí, kde více než devadesát procent domácností a podniků nemá nainstalovány plynoměry a jejíž tepelné elektrárny spotřebují na výrobu stejného množství elektřiny v průměru o třetinu více plynu než moderní elektrárny s kombinovaným cyklem.⁸⁰ Připočteme-li k této bilanci značný podíl energeticky náročných odvětví jeho ekonomiky, která mj. díky rozsáhlým nepřímým subsidiím udělovaným prostřednictvím Gazpromu a UES přežila krizová devadesátá léta výrazně lépe než lehký průmysl, nelze se vcelku divit, že Rusko v roce 2007 spotřebovalo téměř stejné množství zemního plynu jako celá Evropská unie, tedy ekonomika s trojnásobným počtem obyvatel a více než sedminásobným HDP.⁸¹ Nedostatečnou motivaci k plynovým úsporám je možné vcelku dobře ilustrovat na základě skutečnosti, že podle propočtů analytiků UBS je zefektivňování spotřeby starých tepelných elektráren při regulovaných cenách zemního plynu nižších než 75-80 USD/1000 m³ naprosto nerentabilní.⁸² Vzhledem k tomu, že u zavádění úspornějších technologií v řadě jiných oblastí (komunální vytápění, metalurgický či chemický průmysl atd.) lze předpokládat podobnou návratnost, nepočítá zmíněná studie do zvýšení cen nad zhruba 80 USD/1000 m³ s žádnými významnějšími investicemi do úspor zemního plynu. Kvůli této situaci vykazovala spotřeba zemního plynu v Rusku mnohem rychlejší růst než jaký předpokládali autoři energetické strategie. V roce 2005 tak poptávka po zemním plynu předčila odhady obsažené v dokumentu o více než 20 mld. m³ a citelně se přiblížila úrovni předpokládané pro rok 2010.⁸³ Vzhledem k tomu, že se do budoucna očekává přechod ruské ekonomiky z energeticky relativně nenáročné fáze „zotavovacího růstu“ do fáze energeticky podstatně náročnějšího růstu poháněného investicemi, tak patrně v dlouhodobém horizontu nelze počítat s výraznějším zpomalením růstu ruské poptávky po zemním plynu a jeho dosavadní tempo ve výši 2,5 procenta ročně se zdá vcelku udržitelné.

Zvyšováním regulovaných cen zemního plynu na ruském trhu se státním orgánům do určité omezené míry podařilo splnit požadavek energetické strategie na

⁷⁹ Spočteno na základě *BP Statistical Review of World Energy 2008*.

⁸⁰ VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Strain*. s. 14.; UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006, s. 23.

⁸¹ Srovnání provedeno na základě dat *BP Statistical Review of World Energy 2008*.

⁸² UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006, s. 24.

⁸³ *Koncepcja energetičeskoj strategii Rossii na period do 2030 goda (projekt)*. Ministerstvo průmyslu a energetiky Ruské federace, 2007. s. 12.

vytvoření výhodných podmínek pro investice do nové plynárenské infrastruktury. Již v roce 2004 přesáhly „typické“ regulované ceny zemního plynu na ruském trhu úroveň krátkodobých mezních nákladů spojených s jeho produkcí a distribucí, odhadovaných v témže roce čelnými představiteli Gazpromu na cca. 30 USD/1000 m³.⁸⁴ Produkce zemního plynu k prodeji na ruském trhu tak tímto rokem přestala být ztrátovou noční můrou a začala generovat určité zisky. Regulované ceny však po započtení inflace nadále zůstávaly pod úrovní dlouhodobých mezních nákladů, tedy nákladů postačujících k zajištění produkce a distribuce a k financování investic nutných k udržení objemů dodávek na stávající úrovni, odhadovaných experty Světové banky v roce 2003 na zhruba 35-40 USD/1000.⁸⁵ K vyrovnání regulovaných cen s těmito náklady pak možná (v případě pravdivosti nižšího odhadu) došlo až na samotném konci Putinova prezidentství. Vzhledem ke komplexnosti ruského systému cenových zón je však velmi dobře možné, že prodejem plynu v některých ruských regionech bylo již v polovině první dekády nového tisíciletí možné generovat příjmy, které umožňovaly Gazpromu pokrýt i tyto náklady a generovat při této příležitosti určitý zisk. Na druhou stranu však odhady Světové banky sice vcelku věrně vystihují dlouhodobé mezní náklady spojené s produkcí zemního plynu na ložiscích Nadymo-purtazovské oblasti, ale jsou evidentně výrazně nižší než předpokládané náklady na produkci plynu např. na Jamalském poloostrově.⁸⁶ Ty byly analytiky UBS s použitím velmi konzervativních odhadů kapitálové náročnosti zprovoznění těchto polí vyčísleny na zhruba 68 USD/1000 m³ při prodeji zdejšího plynu v evropské části Ruska.

Důležitým aspektem vývoje cenové regulace na ruském trhu bylo, že si Gazprom i přes skutečnost, že regulované ceny od roku 2004 citelně převyšovaly jeho vlastní odhad provozních nákladů, nadále stěžoval na to, že je systémem cenové regulace na ruském trhu nucen nést ztráty. V roce 2005 tak společnost údajně na ruském trhu prodělala 8 mld. rublů (cca. 285 milionů USD při tehdejší kurzu), o rok později se tyto údajné ztráty zvýšily na 9 mld. rublů a v roce 2007 dokonce na 11 miliard.⁸⁷ Tyto ztráty jsou však podle některých analytiků spíše než důkazem nedostatečnosti zvyšování regulovaných cen důsledkem několika (zcela legálních) účetních triků.⁸⁸ I tak ovšem

⁸⁴ STERN, J., s. 173.

⁸⁵ TARR, D., THOMSON, P. *The Merits of Dual Pricing of Russian Natural Gas*. Washington, D.C: World Bank, 2003, s. 10.

⁸⁶ STERN, J., s. 16.

⁸⁷ Should Russia Raise Domestic Gas Prices. *RIA Novosti*. 8. 5. 2008. Přístupné na: <<http://en.rian.ru/analysis/20080508/106906943.html>> [cit. 10. 4. 2008].

⁸⁸ Podle možného scénáře nastíněného M. Korčemkinem mohl Gazprom například tuto zprávu založit na tom, že k prodeji na ruském trhu přiřadil těžbu z ložisek s nejvyššími produkčními náklady, zatímco u svých exportů učinil

tato údajná ztráta poukazuje na jednu klíčovou skutečnost, a sice na to, že se Gazpromu od poloviny první dekády nového tisíciletí v podstatě vymkly z kontroly jeho provozní náklady, které v letech 2004-2007 vykazovaly více než pětadvacetiprocentní průměrný meziroční růst.⁸⁹ Vzhledem k tomu, že náklady ostatních plynárenských společností rostly mnohem pomaleji (provozní náklady společnosti Novatek např. ve stejném období meziročně v průměru jen cca o 15%), svědčí to více než o čemkoliv jiném o rostoucí neefektivitě Gazpromu. Značnou část viny na této skutečnosti patrně nesly aktivity společnosti v oblastech, které nikterak nesouvisely s jejím hlavním předmětem podnikání. V roce 2006 například i přes určité omezování těchto svých aktivit v dřívějších letech vlastnily divize Gazpromu působící v těchto oblastech aktiva ve výši 14 miliard dolarů a dávaly práci osmatřiceti procentům všech zaměstnanců společnosti. Vzhledem k tomu, že tyto divize v roce 2004 vytvářely ztrátu ve výši 350 mld. ročně (cca 10 mld. rublů) a k tomu, že se velmi pravděpodobně významně podílely na nejrychleji rostoucích složkách provozních nákladů plynárenského giganta (např. na mzdách, pronájmech budov a zařízení, pojištění atd.) pak pravděpodobně ke konci Putinovy éry představovaly pro společnost nemalé břemeno.⁹⁰

2.3 Strategie Gazpromu v Putinově éře

Kvůli své neschopnosti generovat alespoň provozní zisky na ruském trhu Gazprom v průběhu Putina prezidentství ve své strategii sledoval podobné cíle jako během Jelcinovy éry. Podobně jako za Jelcina, tak i během Putinovy éry těžiště komerčních zájmů Gazpromu leželo na vnějších trzích, které nadále byly jediným polem, na nichž plynárenský gigant vykazoval výraznější zisky.

opak. Společnost tak pouhým škrtem pera najednou zvýšila své zisky z evropských exportů a snížila příjmy z prodeje plynu na domácím trhu.

⁸⁹ Jedná se o provozní náklady přepočtené na 1000 m³ vyprodukovaného zemního plynu. Údaj byl očištěn o náklady spojené s nákupem plynu od jiných výrobců, tranzitem suroviny na zahraniční trhy, náklady na nákup zboží za účelem jeho dalšího prodeje a daně. V důsledku by tak tento propočít neměl reflektovat automatické zvyšování provozních nákladů provázející růst produkce ani náklady nesouvisějící s vlastní produkcí Gazpromu či s dodávkami na jiné než ruské trhy. Viz *Gazprom Databook 2007*.

⁹⁰ VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Strain*, s. 35.

2.3.1 Ukrajina a Bělorusko

Příležitost k poměrně levnému zvýšení ziskovosti se Gazpromu po příchodu Vladimira Putina naskytla v podobě ochlazení vztahů Ruska s Ukrajinou a Běloruskem. To se v plynárenské oblasti projevilo zejména tím, že nová Putinova administrativa začala na dodávky ruského plynu do těchto zemí nazírat mnohem pragmatičtějším prizmatem. V případě Běloruska začal Kreml přikládat mnohem menší váhu politickým výhodám, kterým se v zemi těšil mj. v důsledku levných dodávek ruského zemního plynu. V případě Ukrajiny pak Moskva ztratila trpělivost s neuspokojivým stavem vzájemných energetických vztahů, symbolizovaných pokračujícími ukrajinskými nelegálními odběry z ruské tranzitní sítě, jejichž výše za rok 2000 byla ukrajinským vicepremiérem Olehem Dubynou odhadnuta na 8,7 mld. m³.⁹¹ V tomto novém politickém klimatu získal Gazprom mnohem širší manévrovací prostor pro „optimalizaci“ svých dodávek do těchto zemí, která mu potenciálně mohla přinést razantní navýšení svých exportních cen (na tyto trhy stále směřovalo přes 30 procent veškerých ruských exportů zemního plynu) a do určité míry i potenciální zlepšení bezpečnosti jeho dodávek na evropské trhy.

Vzhledem k velikosti ukrajinských nelegálních odběrů a obrovské energetické neefektivitě ukrajinské a běloruské ekonomiky pak také v „optimalizaci“ obchodních vztahů s těmito tranzitními zeměmi ležela určitá příležitost k uvolnění části dodávek na tyto trhy pro export do Evropy. Otázku nelegálních odběrů z ukrajinské tranzitní sítě se zčásti podařilo vyřešit již počátkem Putinova prezidentství, kdy Rusko mj. pod pohrůžkou plánovaného obchvatu části ukrajinské tranzitní sítě přes Bělorusko a Polsko v roce 2001 dotlačilo ukrajinské představitele k podpisu mezivládní dohody, která mj. stávající rámec vzájemných vztahů obou zemí doplnila o provize upravující platby za „dodatečné odběry“ a zákaz reexportu ruských dodávek. O rok později se pak obě strany dohodly na vytvoření mezinárodního konsorcia na správu ukrajinské tranzitní sítě, což alespoň teoreticky mělo Gazpromu zajistit dohled nad svými exporty přes ukrajinské území a poskytnout prostor pro údržbu ukrajinských plynovodů nutnou k zachování a zvyšování jejich přepravní kapacity. Dohodami z roku 2001 a 2002 tak na čas došlo k určité stabilizaci rusko-ukrajinských energetických vztahů.⁹²

⁹¹ PIRANI, S., s. 22.

⁹² Ibid.

Ve stejné době však došlo k výraznému vyostřování energetických vztahů s Běloruskem, k němuž Putin zaujal o poznání tvrdší postoj nežli Jelcinova administrativa v letech devadesátých. Již v roce 2002 tak Minsk byl dotlačen k dohodě, která podmiňovala pokračování jeho levných importů tím, že Minsk Gazpromu odprodá padesátiprocentní podíl v Běltransgazu (státní společnosti spravující zdejší plynovodnou síť). Během roku 2003 však Bělorusko v tomto odprodeji nijak nepostoupilo a kvůli zvýšení cen importů od společnosti Itera, která se v devadesátých letech etablovala jako významný dodavatel plynu na trhy SNS a na běloruských importech se podílela téměř 40ti procenty, začalo výrazně překračovat svou importní kvótu přidělenou Gazpromem.⁹³ Gazprom v reakci na toto chování začal hrozit ukončením svých dodávek a požadovat zvýšení cen svých dodávek o více než 100 procent (z cca 20 USD/1000 m³ na 46,68 USD/1000 m³). Rusko-běloruská vyjednávání pak do konce roku uvízla na mrtvém bodě kvůli neshodám ohledně hodnoty Běltransgazu (Minsk požadoval 5 mld. USD, zatímco Gazprom byl ochoten zaplatit jen 600 milionů) a počátkem roku 2004 došlo k úplnému zastavení dodávek Gazpromu do Běloruska, na což Minsk reagoval nelegálními odběry plynu z Jamalského plynovodu. Po této epizodě se nakonec obě strany dohodly na nové, vyšší ceně a na povolání nezávislého auditora ke zjištění ceny Běltransgazu.⁹⁴

Dva roky po událostech v Bělorusku pak došlo k velmi ostrému a v Evropě vydatně medializovanému cenovému sporu mezi Ruskem a Ukrajinou, jejíž nové prozápadní vedení se v Moskvě netěšilo už vůbec žádné přízni. Velký díl viny na vyvolání tohoto konfliktu nesl neuvěřitelně nešikovný návrh prezidenta Juščenka, podle něž Gazprom měl za tranzit svého plynu přes ukrajinské území platit „světové“ ceny. Tento návrh byl v Moskvě přijat s neskryvaným nadšením a již v červenci se ruská státní дума (na popud premiéra) jednohlasně usnesla na tom, že země SNS mají platit „světové“ ceny za odběry ruského zemního plynu.⁹⁵ Gazprom si toto doporučení s radostí vzal k srdci a během vyjednávání o podmínkách ukrajinských importů již trval na tom, že mu Ukrajina v roce 2006 má platit plné evropské ceny ve výši 160 – 230 USD/100 m³. Ukrajinská strana s tímto požadavkem v zásadě souhlasila, ale trvala na postupném zvyšování začínajícím na osmdesáti dolarech. Tato vyjednávání zůstala až do konce roku 2005 na mrtvém bodě a na nový rok došlo k několikanásobnému zastavení

⁹³ PIRANI, S., s. 24.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid. s. 29.

dodávek na Ukrajinu, která podle všeho začala výpadek ruských dodávek kompenzovat odběry plynu určeného pro tranzit do Evropy. Po horečných vyjednáváních následujících v návaznosti na odpojení Ukrajiny pak nakonec obě strany dospěly k dohodě, podle níž byla cena ukrajinských importů stanovena na 95 USD/1000 m³, přičemž tyto dovozy měly být zčásti tvořeny ruským zemním plynem s cenou 230 USD/1000 m³ a z větší části pak dodávkami z Turkmenistánu oceňovanými na 50 USD/1000 m³.⁹⁶

O rok později se pak odehrálo „druhé kolo“ běloruské plynové krize, způsobené jednak neochotou Minsku uznat nezávislý odhad hodnoty Běltransgazu (nejvyšší odhad oceňoval padesátiprocentní podíl v Běltransgazu na 2,5 mld. USD, zatímco prezident Lukašenko požadoval až sedmkrát více) a nyní již oficiální ruskou doktrínou „světových cen“ pro postsovětské odběratele.⁹⁷ Horečná vyjednávání o konkrétních podmínkách běloruských importů pro rok 2007 trvala až do samotného konce roku 2006 a hrozeb ukončením dodávek, resp. ukončením tranzitu. Doslova na poslední chvíli se pak obě strany dohodly na nové smlouvě, podle níž měl Gazprom do Běloruska dodávat svůj plyn za 100 USD/1000 m³, s plánovaným přechodem na „světové ceny“ do roku 2011, výměnou za což měl získat právo koupit za 2,5 mld. USD poloviční podíl v Běltransgazu.

2.3.2 Evropská strategie

Primárním cílem Gazpromu byla v Putinově éře, stejně jako za Jelcina, nadále expanze na evropský trh, kde se však již od konce devadesátých let chystaly rozsáhlé institucionální změny. Od konce devadesátých let Evropská unie přijímala směrnice, na jejichž základě mělo do roku 2004 dojít k vytvoření sjednoceného a konkurenčního trhu se zemním plynem. Prostředky, kterými mělo být tohoto cíle dosaženo spočívaly v právním oddělení (legal unbundling) produkce, přepravy a prodeje zemního plynu na evropském trhu, ve vytvoření právních podmínek pro rovný přístup všech účastníků tohoto trhu k distribučním sítím a v odstranění vstupních bariér v podobě dlouhodobých

⁹⁶ STERN, J. *The Russian-Ukrainian Gas Crises of January 2006*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2006, s. 2.

⁹⁷ BRUCE, CH. *Fraternal Friction or Fraternal Fiction? The Gas Factor in Russian-Belarusian Relations*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2005. s. 10.

take-or-pay kontraktů.⁹⁸ Proces liberalizace trhu s plynem pochopitelně vzbudil tvrdý odpor jak ze strany evropských energetických monopolů, jejichž vysoké marže nepochybně ohrožoval, tak ze strany Ruska, resp. Gazpromu, který se obával, že v případě přechodu z take-or-pay kontraktů na krátkodobější smlouvy se výrazně zhorší jeho přístup k financování. Alexej Miller se v tomto smyslu doslova vyjádřil, že „zavedení volného trhu může položit celý systém kapitálových investic. Žádná banka nepřijme roční kontrakt jako dostatečnou záruku na několikamiliardovou půjčku“.⁹⁹ Kvůli silnému odporu evropských energetických společností se tak proces liberalizace evropských trhů notně protáhl a do konce roku 2007 měl stále ještě dosti daleko k dokončení. Co se take-or-pay kontraktů týče, podařilo se nakonec Gazpromu s evropskými orgány v roce 2003 dospět ke shodě na tom, že tyto kontrakty „sehrávají a budou sehrávat důležitou roli v zajištění stabilních dodávek ruského zemního plynu na trh EU“.¹⁰⁰

Perspektiva liberalizace přístupu k evropským plynovodům vedla k tomu, že se strategie Gazpromu na jeho dosavadních evropských trzích dostala do jakési „vyčkávací“ fáze. Projekty na prolomení evropských monopolů pomocí výstavby „konkurenční“ plynovodné sítě pro Gazprom v podstatě ztratily smysl a společnost se v Putinově éře již nepustila do žádného podniku, který by svým rozsahem a nákladností byl jen připomínal založení a expanzi Wingasu v devadesátých letech.¹⁰¹ Důvodem nepochybně byla skutečnost, že perspektiva liberalizace přístupu k evropským distribučním sítím pro tuto společnost vytvářela možnosti za několik let vytvořit „nový Wingas“ s mnohem menšími náklady. Vzhledem k této skutečnosti se Gazprom na svých „starých“ trzích prozatím začal opět spoléhat na dodávky zdejšími plynárenskými monopolům a jeho exporty na tyto trhy v letech 2000 – 2007 stagnovaly. Perspektiva postupující liberalizace pak vesměs přinutila evropské plynárenské monopoly při podepisování nových dodavatelských smluv přistoupit na pro Gazprom výhodnější podmínky, spočívající v řadě případů v povolení Gazpromu prodávat část dodaného plynu prostřednictvím jejich distribuční sítě přímo koncovým zákazníkům. Hlavním

⁹⁸ Problém s těmito kontrakty spočíval zejména v tzv. klauzuli o cílové zemi, která zakazovala reexport dodávek zemního plynu. Díky těmto smlouvám tak mohli dodavatelé této suroviny každému svému odběrateli účtovat jiné ceny, což v praxi bránilo vytvoření fungujícího jednotného trhu.

⁹⁹ MAKYTA, B. Energetický dialog EÚ a RF. s. 63. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

¹⁰⁰ MAKYTA, B., s. 3.

¹⁰¹ Perspektiva liberalizace přístupu k plynovodným sítím ubírala takovýmto projektům na atraktivitě tím, že Gazprom během několika let mohl očekávat stejný efekt (možnost dodat zemní plyn přímo koncovým zákazníkům) při téměř nulových investicích.

prvkem exportní strategie Gazpromu se tak stala expanze jeho dodávek na „nové“ evropské trhy, mezi něž patřilo již tradičně rapidně rostoucí Turecko, ale také Belgie, Nizozemí a Velká Británie – země, jejichž poptávka po importovaném plynu se drasticky zvýšila kvůli poklesu těžby ze severomořských nalezišť. Úhrnná poptávka na těchto čtyřech trzích v letech 2000-2007 vzrostla téměř o 40 mld. m³, stejný objem, o jaký se za celé toto období zvýšila těžba Gazpromu, a stala se motorem růstu ruských exportů za toto období.

2.4 Exportní plynovody

2.4.1 Blue Stream

Výstavba exportních plynovodů byla v Putinově éře motivována primárně růstovým potenciálem potenciálních destinací. Prvním významnějším projektem v této oblasti byla v roce 2001 výstavba plynovodu Blue Stream vedoucího po dně Černého moře na rychle rostoucí turecký trh, který měl touto cestou být zásobován až šestnácti mld. m³ zemního plynu ročně.¹⁰² Projekt na výstavbu tohoto plynovodu byl klíčovým prvkem ve snaze Gazpromu přesvědčit své turecké partnery o bezpečnosti svých dodávek. Turecko v souvislosti s rusko-ukrajinskými plynovými spory poloviny devadesátých let několikrát zažilo výpadky svých importů a Blue Stream z jeho pohledu představoval potenciálně mohutné zlepšení oproti dosavadnímu stavu, kdy do země ruský plyn putoval přes čtyři země (a nikým neuznávané separatistické Podněstří).¹⁰³ Pro Gazprom pak poskytnutí takovéto „bezpečnostní záruky“ představovalo důležitou podmínku k tomu, aby si na tureckém trhu mohl udržet své dosavadní výsadní postavení, zvláště vezmeme-li v úvahu, že již v roce 2001 byl dostaven vysokokapacitní (16 mld. m³ ročně) turecko-iránský plynovod a že země okolo roku 2000 měla domluveny dodávky zemního plynu ještě s Azerbajdžánem, Alžírskem a Nigérií.¹⁰⁴

Blue Stream však z hlediska Gazpromu představoval velmi riskantní podnik. Ještě počátkem nového tisíciletí turecká poptávka po plynu dosahovala pouhých 16 mld. m³ ročně a nový plynovod tak byl spíše než čímkoliv jiným sázkou na to, že se splní až neskutečně optimistické předpovědi tureckého Botasu, podle nichž měla turecká

¹⁰² Vzhledem k mezinárodnímu charakteru těchto exportních plynovodů jsem se rozhodl používat jejich anglické názvy.

¹⁰³ STERN, J., s. 123.

¹⁰⁴ U posledních dvou jmenovaných zemí pochopitelně šlo o importy zkapalněného zemního plynu.

plynová spotřeba do roku 2005 dosáhnout úrovně 54 mld. m³.¹⁰⁵ Gazprom se do projektu nakonec pustil díky tomu, že se mu v podobě italské společnosti Eni podařilo najít strategického partnera ochotného poskytnout větší část zhruba 3,2 mld. USD nutných k jeho financování.¹⁰⁶ Neméně významnou roli však také sehrála skutečnost, že projekt byl přes stále ještě nepříliš příznivou fiskální situaci ruského státu více než štědře dotován ruskou státní kasou, která v souvislosti s jeho realizací poskytla Gazpromu daňovou úlevu přesahující miliardu dolarů a osvobodila plyn putující touto cestou do Turecka od exportního cla.¹⁰⁷ Gazprom tak tento svůj plynovod postavil skoro zadarmo. I přesto však Blue Stream nebyl zrovna zářivým úspěchem ruské exportní strategie – pouhý měsíc po dokončení plynovodu v roce 2002 turecká strana kvůli nedostatečné poptávce zastavila své odběry z plynovodu, načež se o rok později obě strany dohodly na snížení objemů a cen ruských dodávek putujících touto cestou.¹⁰⁸

2.4.2 Nord Stream

Hlavním plánem na vytvoření exportní trasy k uspokojení rostoucích importních potřeb trhů severozápadní Evropy se s postupem Putinova prezidentství stal projekt plynovodu Nord Stream, vedoucího z ruského Vyborgu do německého Greifswaldu po dně Baltského moře s přepravní kapacitou 27,5 mld. m³ ročně.¹⁰⁹ Studie o proveditelnosti tohoto plánu byla provedena Gazpromem ve spolupráci s finským Fortumem již roku 1997 a konstatovala jeho technickou uskutečnitelnost a ekonomickou životaschopnost.¹¹⁰ K výrazné akceleraci plánování nového plynovodu pak došlo v souvislosti s běloruskou plynovou krizí z roku 2004, v souvislosti s níž patrně Gazprom výrazně přehodnotil svůj pohled na spolehlivost běloruského tranzitu. V roce 2005 tak Gazprom s německými společnostmi E.ON a BASF (mateřskou společností Wintershallu), které se mezitím připojily k plánování projektu, podepsal dohodu o společné výstavbě plynovodu a v roce 2005 začaly práce na stavbě ruské části plynovodu (plynovod Grjazovec-Vyborg). Koncem roku 2007 se k akcionářům

¹⁰⁵ STERN, J., s. 124.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Zajímavým kontrastem k této daňové úlevě je skutečnost, že v polovině roku 2000 přestal ruský stát udělovat daňové výjimky nezávislým producentům zemního plynu.

¹⁰⁸ STERN, J., s. 124.

¹⁰⁹ Jedná se o přepravní kapacitu první ze dvou plánovaných linií plynovodu. Název Nord Stream je zde použit i přesto, že se projekt do roku 2005 jmenoval "Severoevropský plynovod". Viz <<http://www.gazprom.com/eng/articles/article18466.shtml>> [cit. 10. 4. 2008].

¹¹⁰ STERN, J., s. 121

Nord Streamu přidala nizozemská Gasunie podpisem dohody, na jejímž základě měla za devítiprocentní podíl v Nordstreamu Gazpromu postoupit stejný podíl ve svém plynovodu BBL směřujícím do Velké Británie, díky čemuž Gazprom zvýšil svou roční transportní kapacitu na britský trh na cca 4 mld. m³ ročně. Koncem Putinovy éry pak již se západními plynárenskými společnostmi byly nakontraktovány nové dodávky odpovídající zhruba dvěma třetinám jeho celkové kapacity, hlavní část projektu, plynovod pod baltským mořem, však nadále zůstávala pouze na papíře.

Výstavba plynovodu Nord Stream však byla možná nejkontroverznějším evropským energetickým projektem posledních let. Skutečnost, že se jeho trasa vyhýbala „tradičním“ tranzitním zemím, zejména Bělorusku a Polsku, v těchto zemích i mimo ně vyvolala silné protesty, nejlépe ilustrované výrokem polského ministra Sikorského připodobňujícím plynovod k paktu Ribbentrop-Molotov.¹¹¹ I při méně emotivním pohledu na věc se však zdá vůle Gazpromu a jeho partnerů investovat minimálně deset miliard dolarů do tohoto projektu přinejmenším pozoruhodná, zvláště vezmeme-li v úvahu, že k Nord Streamu existuje plnohodnotná, avšak mnohem levnější alternativa. Výstavba druhé linie Jamalského plynovodu by Gazpromu vytvořila ještě větší přepravní kapacitu než u první linie Nord Streamu a podle běloruských zdrojů by Gazprom přišla pouze na 2-3 mld. USD.¹¹² I kdyby skutečné náklady projektu byly dvakrát vyšší, je vcelku zarážející, že Gazprom nadále tak vehementně podporoval dražší cestu pod Baltem, zvláště vezmeme-li v úvahu, že po druhé běloruské plynové krizi Gazprom již získal padesátiprocentní podíl v Běltransgazu a tranzitní riziko při exportu přes běloruské území tak v podstatě minimalizoval.

2.4.3 South Stream

V polovině roku 2007 pak Gazprom začal spolu s italskou společností Eni plánovat nový exportní „megaprojekt“, plynovod South Stream, který by po svém dokončení měl po dně Černého moře do Bulharska a dále na sever do střední Evropy ročně dopravit zhruba 30 mld. m³ zemního plynu. Odhadované náklady jeho výstavby

¹¹¹ Vzhledem k tomu, že cílová odbytíště plynovodu leží na severozápadě Evropy, neměla by se paradoxně výstavba plynovodu příliš dotknout tranzitu přes Ukrajinu. Zároveň není pravda, že by se plynovod zcela vyhýbal jakémukoliv tranzitu, jelikož musí stále procházet švédskými a finskými teritoriálními vodami (je ovšem pochopitelné, že se s tímto tranzitem neočekávají zvláště velké problémy). Viz MILOV, V., NĚMCOV, B., s. 12.

¹¹² NICOLA, S. *Analysis: Belarus Lobbies for Yamal 2*. UPI. 12. 2. 2009. Dostupné na: <http://www.spacedaily.com/reports/Analysis_Belarus_lobbies_for_Yamal_2_999.html>

měly podle ruských odhadů přesáhnout 20 mld. USD.¹¹³ Narozdíl od Nord Streamu neměl South Stream zásobovat prakticky žádné nové trhy a jednalo se téměř čistě o projekt na obchvat Ukrajiny, což se i přes všechny tranzitní problémy, které Gazpromu tranzit přes tuto zemi způsoboval, zdá jako poměrně slabé odůvodnění. Ke konci Putinova druhého funkčního období pak plán na výstavbu South Streamu zůstává více méně na papíře.

2.5 Plynový Nacionalismus

S postupem Putinovy éry a dovršením úplné státní kontroly nad Gazpromem se ruský plynárenský obr stal nástrojem snahy státu získat energetické zdroje Ruska zpět pod ruskou kontrolu. Ta se projevila již počátkem nového milénia v arktickém Barentsově moři na obřím podmořském ložisku „Štokmanovskoje“. Plány na výstavbu infrastruktury pro těžbu z tohoto ložiska byly vypracovávány již od roku 1995 konsorciem Gazpromu a čtyř západních těžbařských společností (Conoco, Total, Norsk Hydro a Fortum), které opakovaně vyjádřily svůj zájem pokračovat ve spolupráci i po konci plánovací fáze.¹¹⁴ Štokmanovskoje mělo být podle těchto plánů téměř výhradně zdrojem zemního plynu pro exportní trhy. Vedle dovozu jeho produkce do Evropy se zkoumaly i možnosti exportu zkapalněného plynu do USA.¹¹⁵ V roce 2001 však Gazprom náhle oznámil, že na zprovoznění ložiska nebude nadále spolupracovat s dosavadními členy konsorcia, ale se státní ropnou společností Rosněfť. Téhož roku spolu obě firmy založily společnost Severmorněftgaz, na níž o rok později převedly licenci ke Štokmanu.¹¹⁶ Od převedení licence nebyly ve zprovoznění tohoto ložiska učiněny v podstatě žádné hmatatelné kroky, celý projekt setrval ve fázi plánování a Rosněfť nakonec po třech letech ze společného projektu vycouval. Roku 2006, kdy podle původních slibů Gazpromu měla být na tomto poli zahájena těžba, společnost zopakovala svůj záměr zahájit těžbu na ložisku bez asistence západních partnerů.¹¹⁷ O pouhý rok později nicméně Gazprom zjevně kvůli své neschopnosti poradit si s technickými a finančními aspekty projektu, otočil kurz o 180 stupňů a dohodl se

¹¹³ MILOV, V., NĚMCOV, B., s. 13.

¹¹⁴ VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Straint*. s. 60.

¹¹⁵ STERN, J., s. 17.

¹¹⁶ One Step Forward, Two Steps Back. Is the Latest Crisis for Another Time out in the Barentz Sea?. *Oil & Gas Euroasia*. January-December 2009. Přístupné na: <<http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/90/article/798/>> [cit. 10. 4. 2008].

¹¹⁷ VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Straint*. s. 42.

s francouzským Totalem a s Norsk Hydro na založení konsorcia a na společném zprovoznění správě Štokmanu.¹¹⁸ Celý projekt tak nakonec skončil v téměř totožném stádiu, v jakém se nacházel roku 2000, a snaha o zprovoznění ložiska výhradně ruskými společnostmi přinesla jen zbytečné zdržení jeho realizace.

Plynový nacionalismus Kremlu se výrazně projevil taktéž na ruském dálném východě. V devadesátých letech v této oblasti, izolované od hlavní ruské plynovodné sítě, získaly za poměrně malé částky těžební licence ke zdejším polím konsorcia ruských a západních ropných společností (Lukoil, Rosněft', BP, Shell atd.). I přesto, že byl Gazprom v této oblasti jen málo aktivní, byl v roce 2002 vládním dekretem jmenován hlavním koordinátorem tzv. „Východního programu“, jehož cílem bylo rozšířit síť magistrálních plynovodů na dálný východ a připravit trasy pro export ruského plynu na rychle rostoucí trhy východní Asie.¹¹⁹

Od schválení tohoto dekretu začal Gazprom ve spolupráci s federálními úřady mnohdy dosti nevybíravým způsobem přebírat těžební aktiva v oblastech ovládaných zahraničními společnostmi. V letech 2005 až 2007 tak ropný koncern Shell pod obrovským tlakem ze strany ruské vlády odprodal Gazpromu kontrolní podíl v projektu Sachalin 2 za 7,5 mld. USD a poloviční podíl na hlubších vrstvách ložiska „Zapoljarnoje“.¹²⁰ Ve stejné době pod podobným nátlakem odprodala britsko-ruská společnost TNK-BP svůj kontrolní podíl v největším východosibiřském ložisku „Kovykta“ (s potenciální maximální úrovní těžby 30 mld. m³ ročně). Koncem Putinovy éry kolovaly navíc zvěsti o tom, že Gazprom chystá kapitálový vstup i do dalších sachalinských projektů a snaží se získat licenci i k druhému největšímu „Čajandinskému“ plynovému poli.¹²¹ Podobně jako v případě Štokmanovského ložiska tahanice spojené s přebíráním podílů ve východoruských projektech jejich realizaci

¹¹⁸ STERN, J., s. 157.

¹¹⁹ STERN, J., s. 157

¹²⁰ Ačkoliv hlubší ložiska Zapoljarného disponují vyššími rezervami než Sachalin 2, byla tato výměna pro Shell nevýhodná vzhledem k mnohem obtížnější distribuci jeho těžby (na Sachalinu mohl Shell zkapačněný plyn naložit na tanker a bez nutnosti souhlasu Gazpromu či kohokoliv jiného poslat kamkoliv do světa, to na Zapoljarném pochopitelně nebylo možné. Hlavním důvodem proč Shell svou licenci nakonec Gazpromu prodal byla hrozba ruské vlády, že společnosti pozastaví licenci vzhledem k nedostatečné ochraně životního prostředí při implementaci projektu. Poté, co se držitelem licence stal Gazprom najednou obavy z poškozování životního prostředí „zázračně“ utichly. Viz After Sakhalin. *The Economist*. London, 13. 12. 2006, s. 12-13.

¹²¹ Důvodem pro tento odprodej bylo, že TNK-BP porušila podmínky licence k poli, podle nichž měla v roce 2006 na Kovykce vytěžit alespoň 9 BCM. Vzhledem k tomu, že se společnost nedokázala s Gazpromem dohodnout na napojení ložiska na plynovodnou síť ani na vytvoření exportních koridorů však takovýto objem produkce nebylo možné prodat. Je určitou ironií, že Gazprom sám nesčetněkrát podobným způsobem porušil podmínky svých licencí a ty mu nejenže nebyly odebrány, ale byly dokonce o řadu let prodlouženy. Viz BPs Russian Worries. *The Economist*. London, 12.3.2007, s. 15.

citelně pozdrželo. Značným paradoxem ve vývoji Východního programu přitom bylo, že patrně z důvodu pomalého vývoje těžby ve východních oblastech Ruska, nakonec v roce 2007 byla strategie pro export plynu na čínský trh do značné míry postavena na plynovodu Altaj, který by měl ČLR zásobovat plynem ze západosibiřských ložisek, ačkoliv se z hlediska přepravních nákladů jedná o výrazně méně výhodnou variantu než jakou představovalo využití ložisek východní Sibiře.¹²²

Program pro rozvoj plynárenské infrastruktury východních oblastí Ruska tak do konce Putinovy éry nepřinesl v podstatě žádné hmatatelné výsledky v podobě zahájení dodávek na východoasijské trhy či alespoň jeho jasné perspektivy. Prakticky jediným jeho dopadem bylo, že stát jakožto většinový akcionář Gazpromu získal na úkor západních těžebních společností pod svou kontrolu značnou část východoruského plynového bohatství.

2.6 Aktivita v ostatních sektorech

Velmi důležitou stránkou strategie Gazpromu v Putinově době se stala expanze společnosti do ostatních sektorů ruské ekonomiky. Ta se v nemalé míře odehrávala už v devadesátých letech. V této době ovšem nešlo ani tolik o plánovitý program, jako spíše o jakýsi mimovolný důsledek dluhů vzniklých nesplácením faktur za plyn. Gazprom tímto způsobem vedle již dříve zmíněných akvizic regionálních distribučních společností získal podíly v celé škále odvětví, jejichž význam pro hlavní obor jeho podnikání byl přinejlepším velmi omezený.

Během Putinovy éry začal Gazprom s rozsáhlým, tentokrát plánovitým akvizičním programem primárně zaměřeným na ostatní odvětví ruské energetiky. V roce 2005 plynárenský monopol v jedné z největších akvizic ruské historie koupil za více než 13 miliard dolarů podíl ve ropné společnosti Sibněft' a o rok později za cenu, která se údajně pohybovala okolo tří a půl miliardy USD koupil od TNK-BP poloviční podíl ve společnosti Slavněft' (druhou polovinu již získal koupí Sibněfti jakožto původního akcionáře). V roce 2007 pak doplnil své ropné portfolio nákupem společnosti Tomskněft', do nějž investoval okolo 3,5 mld. dolarů.¹²³ Akviziční program Gazpromu se ovšem netýkal jen ropného průmyslu. V roce 2000 se Gazprom ještě pod vedením Rema Vjachireva stal fakticky monopolním zpracovatelem zemního plynu

¹²² UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006, s. 104.

¹²³ Russia Gazprom Neft Cleared to Buy into Tomskneft. *Reuters*. 25. 12. 2007. Přístupné na: <<http://www.reuters.com/article/rbssEnergyNews/idUSL2517706420071225>> [cit. 10. 4. 2008].

v západní Sibiři poté, co v konkurzním řízení získal kontrolní podíl ve Společnosti Sibur, který v letech 2003 a 2004 navýšil na 99 procent.¹²⁴ V roce 2007 pak společnost za více než 5 mld. USD koupila kontrolní podíl v elektrárenském podniku Mosenergo, zásobujícím elektřinou většinu Moskevské oblasti, čímž dále zvýšila svoji již dříve poměrně významnou roli v elektroenergetickém průmyslu.

Akvizice v ostatních oblastech ruské energetiky z hlediska Gazpromu měly určitou ekonomickou racionalitu. Koupí Sibněfti se Gazprom za stále ještě relativně „únosnou“ cenu (zhruba 3 dolary za barel zásob) velmi rychle přetransformoval z dosud relativně málo významného producenta ropy v jednu z největších ruských ropných společností. Navíc tímto krokem přišel ke zdroji vcelku vydatných zisků. Gazprom Něft' (v podstatě přejmenovaná Sibněft') například vytvořila v letech 2006 a 2007 čistý zisk ve výši 7,7 mld. USD (z čehož měl Gazprom jako sedmdesátiprocentní vlastník nárok na cca 5,5 mld.), čímž se společnosti za pouhé dva roky navrátilo cca. 40 procent původní investice.¹²⁵ Investice do elektrárenského sektoru také nebyly zcela absurdní. Podle některých analytiků o sobě Gazprom vcelku oprávněně tvrdí, že je nejefektivnějším ruským investorem do elektroenergetiky vzhledem ke skutečnosti, že instalací úspornějších zařízení může uvolnit poměrně podstatné objemy zemního plynu na export do zahraničí.¹²⁶

2.7 Plynový deficit

Cesta, kterou se Gazprom během Putinovy éry ubíral však měla velmi negativní dopady na úroveň jeho těžby a zejména na objemy jeho dodávek na ruský trh. Státem dirigované získávání plynových ložisek Gazpromem „zpět do ruských rukou“ zahájení těžby na těchto nalezištích vesměs o řadu let odsunulo a Gazpromu způsobilo nemalé náklady (7,5 mld. USD, které vydal za Sachalin 2, v žádném případě ani pro Gazprom nebyla zanedbatelná suma). Investice do ziskovějších odvětví ruské energetiky, ačkoliv byly pro Gazprom v klimatu stále ještě málo ziskových regulovaných cen do značné míry racionální volbou, vydatně odčerpávaly finanční prostředky nutné ke zprovoznování nových plynových polí a zvyšování těžby. Během celé Putinovy éry Gazprom utratil za akvizice podílů v jiných společnostech dohromady prakticky stejnou

¹²⁴ STERN, J., s. 29.

¹²⁵ Gazprom. *Gazprom Neft Financial Report*. 2006., Gazprom. *Gazprom Neft Financial Report*. 2007.

¹²⁶ UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006.

částku jako za celkové kapitálové investice do nové těžby.¹²⁷ Neméně důležitým faktem pak také je, že se Gazprom touto svou politikou obrovsky zadlužil. Celkový objem jeho dluhů se během Putinovy éry zpětinasobil a v roce 2007 dosáhl horentní částky 60 mld. USD, což představovalo více než dvě třetiny celkových ročních tržeb společnosti, navíc již tehdy „nafouknutých“ abnormálně vysokými cenami ropy a tudíž i zemního plynu na exportních trzích. Toto obrovské dluhové břemeno pochopitelně představovalo do budoucna značnou překážku pro další kapitálové investice

Za malou prioritu věnovanou kapitálovým investicím do těžby si Gazprom vysloužil nemalou kritiku od zahraničních i ruských pozorovatelů. V roce 2007 kritizovali autoři projektu nové ruské energetické strategie na období do roku 2030 plynárenský sektor, tedy hlavně Gazprom, za to, že jeho kapitálové investice do těžebních projektů nedosáhly ani poloviny úrovně nutné ke splnění cílů energetické strategie z roku 2003 a za to, že neprovedl „prakticky žádné práce na rozvoji těžební infrastruktury v strategicky tak významných oblastech jako Jamalský poloostrov nebo Štokmanovské plynové pole.¹²⁸ V roce 2006 sice padlo „konečné rozhodnutí“ zahájit investice do vytvoření těžební infrastruktury na Jamalském poloostrově s cílem zahájit těžbu do roku 2011. Do konce Putinovy éry však k prakticky žádnému pokroku na tomto projektu nedošlo.¹²⁹ Někteří analytici (například Vladimir Milov) proto v souvislosti s nízkými investicemi do těžby zemního plynu poukazovali na akutní hrozbu „plynového deficitu“ na ruském trhu.¹³⁰ Poněkud zarážející skutečností skutečně je, že Gazprom v letech 2003-2007 v podstatě ignoroval růst ruské poptávky po zemním plynu a jeho dodávky zůstaly za celé toto období v podstatě konstantní i přesto, že ruská poptávka po „modrém palivu“ vzrostla o 40 mld. m³.¹³¹ Pochopitelným důsledkem této situace byl pokles schopnosti ruského plynárenství zásobovat svůj domácí trh, který se podle V. Milova projevil například v zimě 2005/2006 tím, že ruské elektrárny dostaly v průměru o 12,5 procenta plynu méně než měly, přičemž výpadek zásobování u elektráren v Severozápadní a Centrální oblasti dosáhl až osmdesáti procent. Tento výpadek se pak podle Milova projevil i na exportních trzích snížením tranzitu přes Ukrajinu o cca. 10 procent a v důsledku dvacetiprocentním snížením dodávek do

¹²⁷ *Gazprom Databook 2007.*

¹²⁸ *Koncepcja energetičeskoj strategii Rossii na period do 2030 goda (projekt)*, s. 18 – 19.

¹²⁹ Vzhledem k obrovské předpokládané nákladnosti projektu se miliarda dolarů, které Gazprom pro tento projekt na rok 2007 vyčlenil jevila jako vcelku zanedbatelná částka. Viz.

<<http://uk.reuters.com/article/oilRpt/idUKL0648694820070306>>[cit. 10. 4. 2008].

¹³⁰ MILOV, V., NĚMCOV, B., s. 20.

¹³¹ *Gazprom Databook 2007*

Maďarska, deseti procentním snížením dodávek do Chorvatska a až pětadvacetiprocentním snížením exportů do Srbska.¹³²

2.8 Nezávislí producenti

To, že se ruskému plynárenskému odvětví do konce Putinovy éry nadále dařilo uspokojovat domácí i zahraniční poptávku bylo jednoznačnou zásluhou tzv. nezávislých producentů – vesměs ropných společností produkujících plyn jako vedlejší produkt své ropné produkce (Lukoil, Rosněft', Surgutněftgaz či TNK-BP), ale i menších plynárenských společností jako Novatek, Itera či Nortgaz.¹³³ Tyto společnosti dohromady vlastní více než čtvrtinu všech ruských rezerv a jejich těžba se podobně jako u Gazpromu soustřeďuje do oblastí západní Sibíře, kde vesměs provozují malá až střední ložiska (největší ložisko provozované těmito společnostmi vyprodukovalo v roce 2007 necelých 15 mld. m³ zemního plynu). Jejich produkce zemního plynu se pak mj. díky tomu, že od roku 1998 mohou svůj plyn prodávat za neregulované ceny, od roku 2003 do roku 2007 zvýšila z cca 70 mld. m³ na více než 100 mld. m³ a pokryla naprostou většinu růstu ruské poptávky za toto období.¹³⁴ Analytici zabývající se ruským plynárenstvím těmito společnostem obecně přisuzují obrovský růstový potenciál – studie švýcarské UBS například předpokládá, že by se jejich těžba mohla do roku 2015 za optimálních podmínek vyšplhat až na 240 mld. m³ ročně.¹³⁵ Možnosti nezávislých výrobců byly pochopitelně identifikovány i energetickou strategií z roku 2003, která do roku 2020 volala po zvýšení jejich těžby alespoň na 140-150 mld. m³.¹³⁶

Produkce nezávislých společností je oblastí extrémně závislou na libovůli Gazpromu. Co se ropných společností týče, představovala největší problém skutečnost, že jejich zemní plyn musel před vpuštěním do centrální plynovodné sítě projít poměrně komplexním zpracováním, na něž v západosibiřské oblasti Gazprom shodou okolností získal převzetím Siburu v roce 2000 faktický monopol. Zpracovávání zemního plynu Siburem však pro ropné společnosti nebylo příliš lákavou alternativou jednak vzhledem k cenám, které si Sibur za tyto služby účtoval (počátkem nového milénia se údajně pohybovaly okolo 20 USD/1000 m³) a jednak vzhledem k omezené kapacitě jeho

¹³² MILOV, V., NĚMCOV, B., s. 23.

¹³³ Za nezávislého producenta se v tomto ohledu požaduje každý výrobce zemního plynu, který není přímo ovládán Gazpromem.

¹³⁴ *Gazprom Databook 2007.*

¹³⁵ UBS. *Investment Research: Russian Gas.* 2006

¹³⁶ *Koncepcja energetičeskoj strategii Rossii na period do 2030 goda (projekt), s. 73.*

rafinérií způsobené jejich špatným technickým stavem.¹³⁷ Pro ropné společnosti tak často bylo výhodnější alternativou svou produkci zemního plynu raději spálit a zaplatit s tímto spojené pokuty.¹³⁸

Mnohem závažnějším problémem pro nezávislé producenty zemního plynu však byl přístup ke Gazpromem vlastněné centrální plynovodné síti. Gazprom je sice právně zavázán poskytovat přístup do své sítě třetím stranám, existuje-li na daném segmentu dostatečná volná kapacita a vyhovuje-li plyn od těchto producentů jejím technickým požadavkům, ale data o volné kapacitě jsou přísně střeženým tajemstvím. V praxi tak plynárenský gigant o vpuštění plynu vytěženého těmito společnostmi může rozhodovat zcela arbitrárně. Řada nezávislých producentů si tak v minulosti stěžovala na to, že jim Gazprom odepřel přístup k určitému úseku své sítě a vnutil jim přepravu přes delší a z hlediska přepravních nákladů mnohem nákladnější trasu, ačkoliv spolehlivě věděli, že na jimi požadovaném úseku existuje dostatečná volná kapacita.¹³⁹ Ačkoliv Gazprom vzhledem ke své neschopnosti prodávat svoji produkci se ziskem na ruském trhu měl veškerou motivaci zpřístupňovat nezávislým producentům svou distribuční síť, zaváděl systémem přidělování přístupu nezávislých producentů do jeho plynovodů podstatný prvek nejistoty do této části odvětví, který pochopitelně omezoval jejich plány na další rozvoj.

¹³⁷ Rafinérie Siburu v roce 2004 zpracovávaly o 35 procent méně zemního plynu, než byla jejich plánovaná kapacita.

¹³⁸ STERN, J., s. 29

¹³⁹ AHREND, R., TOMPSON, W. *Russia's Gas Sector: The Endless Wait for Reform*. EOCED Economics Department Working Papers. OECD Publishing, 2004, s. 8-9. Dostupné na:

<<http://puck.sourceoecd.org/vl=1241934/cl=23/nw=1/rpsv/cgi-bin/wppdf?file=5lgsjhvj75zv.pdf>> [cit. 10. 4. 2008].

Závěr

Během Putinovy éry se ruské plynárenství dostalo do situace, která se v mnoha ohledech citelně odlišovala od té, v níž se nacházelo v průběhu devadesátých let. Značnou roli v tomto přelomu sehrály objektivní okolnosti. Obnovením růstu domácí poptávky pro Gazprom definitivně skončilo období, kdy se mu poklesem objemů plynu, které musel dodávat na ruský trh v podstatě automaticky a víceméně zadarmo uvolňovaly značné objemy zemního plynu pro export na zahraniční trhy. Postupným vyčerpáním možností levně zprovozňovat nová plynová pole v dosavadním hlavním produkčním centru, Nadymo-purtazovské oblasti, pak před Gazpromem vyvstala perspektiva obrovských investičních nákladů nutných k udržení jeho schopnosti dostát svým domácím a zahraničním závazkům.

K relativně významným změnám pak s příchodem Putina došlo také v postoji státu vůči plynárenskému sektoru. Během Jelcinovy éry stát svou tolerancí vůči nesplácení faktur za plynové odběry a později, v souvislosti s finanční krizí roku 1998, stanovením extrémně nízkých regulovaných cen zemního plynu Gazprom v podstatě nutil do ztrát na domácím trhu a využíval jej k faktickému dotování ostatních subjektů ruské ekonomiky. V Putinově době Kreml tento svůj postoj poměrně výrazně přehodnotil. Poté, co se Gazprom výměnou svého vedení za „spolehlivější“ lidi a navýšením státního podílu dostal pevně pod mnohem silnější kontrolu Kremlu, dostalo se mu v mnoha ohledech vstřícnějšího zacházení než dříve. Nejvíce se toto projevilo razantním zvyšováním regulovaných cen na ruském trhu, díky němuž se prodej této suroviny ruským klientům od roku 2004 stal alespoň potenciálně ziskovým podnikáním.

Gazprom však kvůli svému neefektivnímu hospodaření, projevujícímu se zejména na raketovém růstu jeho provozních nákladů, tohoto navýšení nedokázal využít a prodej plynu na zahraničních trzích pro něj podobně jako v devadesátých letech nadále představoval zdroj naprosté většiny zisků. To se pochopitelně projevilo na tom, že vnější vztahy byly počátkem nového milénia, stejně jako v Jelcinově době, jednoznačnou firemní prioritou. Strategie Gazpromu na vnějších trzích však přesto doznala určitých změn, diktovaných vesměs politickými rozhodnutími.

Co se týče největších exportních odbytišť postsovětského prostoru, tedy Ukrajiny a Běloruska, došlo s příchodem Vladimira Putina v důsledku obecného ochlazení politických vztahů Ruska s těmito zeměmi k podstatné revizi podmínek pro jejich odběry ruského plynu a pro jeho tranzit dále do Evropy. Po většinu devadesátých

let byly tyto země zčásti z politických důvodů a zčásti z důvodu ruské závislosti na jejich tranzitu zásobovány ruským plynem za výrazně nižší ceny než evropské trhy. Otázka tranzitu přes Ukrajinu (Bělorusko se významnější tranzitní zemí stalo až za Putina) pak byla zdrojem neutuchajících sporů, mj. kvůli nemalým nelegálním odběrům zemního plynu putujícího přes její území dál na Západ. Několik let po Putinově příchodu k moci Gazprom dostal pomyslnou „zelenou“ k tomu, aby si na těchto trzích vymohl výhodnější podmínky. Po několika po sobě jdoucích sporech o ceny a tranzit se mu tohoto cíle do určité míry podařilo docílit, ceny jeho dodávek byly několikanásobně zvýšeny a v případě Běloruska se podařilo dosáhnout i ovládnutí tranzitních plynovodů putujících přes jeho území.

Strategie na evropských trzích pak doznala podobně významných změn, tentokrát však spíše v souvislosti s politikou Evropské unie. Během Jelcinovy éry, kdy export do Evropy pro Gazprom byl doslova otázkou bytí či nebytí, se společnost při své snaze navyšovat své dodávky na tyto trhy setkávala s jen malou ochotou plynárenských monopolů navyšovat své odběry navazováním nových dlouhodobých *take-or-pay* kontraktu. Reakce Gazpromu na tuto situaci spočívala ve snaze tyto monopoly zčásti „obejít“, která se projevila na německém trhu vytvořením společnosti Wingas a zahájením výstavby plynovodů konkurujících sítěmi patřících místním plynárenským monopolům a neuskutečněnými plány na opakování podobného kroku v Itálii. Tato strategie se v devadesátých letech setkala s nemalým úspěchem v podobě navýšení exportů na tato dvě klíčová odbytiště. Během Putinovy éry se strategie Gazpromu na evropských trzích podstatně změnila s očekáváním plánované liberalizace evropského plynárenského sektoru. Gazprom se vzhledem k evropským plánům na vytvoření podmínek pro volný přístup do plynovodných sítí do podobně rozsáhlého podniku jako byl Wingas již nepustil, jelikož tyto plány vytvářely perspektivu dosažení srovnatelných výsledků s mnohem nižšími investicemi. Pozornost Gazpromu se tak zaměřila spíše na uspokojování rychle narůstajících importních potřeb trhů, na nichž dosud nebyl aktivní, tj. zejména na zahajování dodávek do Turecka, Beneluxu a Velké Británie.

Co se strategie v oblasti výstavby nových exportních plynovodů týče, byla její motivací v Jelcinově i Putinově době primárně snaha o získání fyzického přístupu k novým růstovým trhům a snaha vyhnout se tranzitu sehrávala vesměs až sekundární roli. Politický aspekt však ve strategii výstavby nových exportních tras vždy sehrával určitou roli, která během Putinova vládnutí patrně byla vydatně posílena. To se projevilo zejména na tom, že většina nákladů ruské části plynovodu Blue Stream byla

fakticky zaplacená státní kasou i na ekonomicky zdánlivě iracionální preferenci plynovodu Nord Stream nad nesrovnatelně levnějším rozšířením plynovodu Jamal-Evropa. Koncem Putinovy éry navržený South Stream pak vypadal jako neuvěřitelně nákladná investice do obchvatu Ukrajiny.

Oproti Jelcinově éře také s příchodem Vladimira Putina nastal určitý zlom ve vývoji postavení Gazpromu v ruské energetice a ekonomice jako celku. Ačkoliv se expanze Gazpromu do jiných odvětví odehrávala již v Jelcinově době, probíhala dosti neplánovitou cestou, převážně výměnou majetkových podílů za pohledávky či konkurzních vyrovnání. V Putinově době však Gazprom, zčásti z ekonomicky poměrně racionální snahy rozšířit své aktivity do ziskovějších odvětví vynaložil obrovské prostředky na nákupy podílů v ropných a elektrárenských společnostech. Vedle toho se však Gazprom stal také nástrojem jakéhosi „surovinového nacionalismu“ Kremlu a začal vytlačovat vesměs zahraniční společnosti z jejich aktivit v plynárenském průmyslu. Tato expanze plynárenského giganta probíhala vesměs na úkor efektivity plynárenského sektoru jako celku a vedla k významnému pozdržení celé řady důležitých projektů. Gazpromu navíc přinesla obrovské výdaje, které nepochybně snížily jeho schopnost investovat do klíčových oblastí svého podnikání, a vedla k dramatickému nárůstu jeho zadluženosti a v důsledku k výraznému omezení jeho manévrovacího prostoru do budoucna. Koncem Putinovy éry tak Rusko, největší světový producent zemního plynu, paradoxně čelilo vzrůstající hrozbě „plynového deficitu“ a největší plynárenská společnost světa musela spoléhat na malé nezávislé producenty a čím dál dražší *importy* plynu ze Střední Asie pro udržení své schopnosti dostát svým závazkům.

Summary:

The situation of the Russian gas industry has changed quite dramatically during the Putin era. This was due to circumstances largely beyond the control of the state or Gazprom, mainly by the recovery of domestic demand for natural gas driven by the overall growth of the Russian economy and by the gradual exhaustion of possibilities to satisfy this growth by developing „cheap“ fields in the proximity of Gazprom’s main production areas. In effect, Gazprom was faced with the necessity to come up with substantial capital investments in order to satisfy growing domestic demand and maintain or increase its exports.

At the same time, Putin’s administration began to gradually revise its policies towards the gas industry. After increasing its control over Gazprom, the Kremlin embarked upon regulatory policies seeking to strengthen the firm’s standing on the domestic market. Primarily, these involved the gradual increase of regulated prices up to a level where, starting from 2004, the gas giant could, at least theoretically, generate operating profits by selling gas to Russian customers. This was a decisive break from the Yeltsin era, when the Government, by means of tolerating nonpayment of bills and later on by setting regulated prices at extremely low levels, effectively used Gazprom to subsidize the rest of the Russian economy.

However, Gazprom was still too inefficient to make good use of this new pricing environment. The firm’s operating costs soared at a breakneck pace and it still went on making losses, albeit small ones, on the Russian market. As a result, Gazprom’s strategy still remained very much outward-oriented. The strategy of penetrating European export markets, however, changed significantly due to the planned liberalization of the EU’s gas sector. Facing the perspective of the establishment of third-party access to Europe’s gas pipelines, Gazprom no longer deemed it necessary to engage in such large-scale European distribution projects as the joint establishment and development of Wingas’s pipeline network in the 1990s. Instead it focused on accessing new markets such as Turkey and Northwestern Europe and supporting this effort by increasingly costly plans for new export pipelines, planned so as to bypass traditional transit countries. On the main CIS markets – Ukraine and Belarus, Gazprom was granted much greater space for manoeuvre by Putin’s more pragmatic, and in a way less politicized stance towards these countries. In a series of dramatic pricing disputes, the company managed to gain

better terms-of-trade with these countries, by which, from a pricing point of view, they eventually ceased being somewhat of an extension of the Russian gas market.

Another vector of Gazprom's business strategy was represented by the firm's grabbing of assets in Russia's gas sector as well as in other fields of the economy. In part, the expansion into the oil and electricity industries represented a somewhat reasonable move to more profitable sectors of the energy industry. On the other hand, the firm's numerous efforts to push-out foreign companies from numerous gas development projects was largely dictated by the state's visible interest in getting Russian natural resources back into Russian hands. Eventually this expansion drew enormous financial resources away from Gazprom's core projects, the realization of which still remained very much uncertain at the end of the Putin era. In effect, Gazprom's long term ability to meet growing domestic and foreign demand remained almost as fragile as at its beginning.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. Primární prameny:

A. Oficiální vládní strategie:

Energetičeskaja strategija Rossijskoj Federacii na period do 2020 goda, Vláda Ruské federace, 2003. Dostupné na: <www.ruses.ru/docs/strategy.doc> [cit. 10. 4. 2008].

Koncepcija energetičeskoj strategii Rossii na period do 2030 goda (projekt). Ministerstvo průmyslu a energetiky Ruské federace, 2007.

B. Výroční zprávy:

BASF. *Annual Report 1999*. 1999. Dostupné na: <http://corporate.basf.com/basfcorp/img/investor/publikationen/berichte/BASF_GB_1999_e.pdf?id=MVUroE9gebcp*Kv> [cit. 10. 4. 2008].

Gazprom. *IFRS Consolidated Financial Statement*. 1998-2007. Dostupné na: <<http://www.gazprom.com/eng/articles/article20163.shtml>> [cit. 10. 4. 2008].

Gazprom. *Gazprom Neft Financial Report*. 2006, 2007. Dostupné na: <<http://www.gazprom.com/eng/articles/article20163.shtml>> [cit. 10. 4. 2008].

C. Prospekt emitenta:

Open Joint Stock Company Gazprom. *Loan Participation Notes Due 2013*. 27. 2. 2003. Dostupné na: <<http://www.cbonds.info/eng/emissions/emission.phtml/params/id/526>> [cit. 10. 4. 2008].

Open Joint Stock Company Gazprom. *Structured Export Notes due February 1, 2020*. 28. 7. 2004. Dostupné na: <http://data.cbonds.info/emissions/2467/Gazprom20_Prospectus_tranche_de_programme.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

2. Sekundární literatura:

A. Monografie:

PIRANI, S. *Ukraine's Gas Sector*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2007.

STERN, J. *The Future of Russian Gas and Gazprom*. Oxford : Oxford University Press, 2005.

B. Kapitoly ve sbornících:

LITERA, B. Rusko-ukrajinské střety v energetické sféře. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

LITERA, B. Současná situace a výhledy spotřeby, těžby a přepravy energetických surovin v Evropě a zemích postsovětského prostoru do roku 2020. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

MAKYTA, B. Energetický dialog EÚ a RF. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

VYKOUKAL, J. Ropa a plyn v Polsku na přelomu tisíciletí: spotřeba a transit. In LITERA, B. A kol. *Energie pro Evropu*. Praha: Eurolex Bohemia. 2006.

C. Odborné studie:

AHREND, R., TOMPSON, W. *Russia's Gas Sector: The Endless Wait for Reform*. OECD Economics Department Working Papers. OECD Publishing, 2004. Dostupné na: <<http://puck.sourceoecd.org/vl=1241934/cl=23/nw=1/rpsv/cgi-bin/wppdf?file=5lgsjhvj75zv.pdf>> [cit. 10. 4. 2008].

BRUCE, C. *Fraternal Friction or Fraternal Fiction?*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2005.

International Energy Agency. *Russia Energy Survey 2002*. Paris: OECD/IEA, 2002. Dostupné na: <<http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2000/russia2002.pdf>> [cit. 10. 4. 2008].

MILOV, V., NĚMCOV, B. *Putin i Gazprom*. 2008. Dostupné na: <<http://www.milov.info/cp/wp-content/uploads/2008/09/putin-i-gazprom.pdf>> [cit. 10. 4. 2008].

MURRAY, I. *Optimizing Russian Natural Gas: Reform and Climate Policy*. Paris: OECD/IEA, 14. 12. 2006. Dostupné na: <http://www.iea.org/textbase/speech/2006/im_flaring.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

PINTO, B., DREBNETSOV, V., MOROZOV, A. *Dismantling Russia's Nonpayments system*. World Bank Technical Paper No. 471, Washington, D.C.: The World Bank, 2000.

STERN, J. *The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2006.

TARR, D., THOMSON, P. *The Merits of Dual Pricing of Russian Natural Gas*. Washington, D.C.: The World Bank, 2003. Dostupné na: <http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Tarr&Thomson_DualPricingGasRussia.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

VICTOR, D., VICTOR, M. N. *The Belarus Connection: Exporting Russian Gas to Germany and Poland*. James A. Baker III. Institute for Public Policy Forum, 2004.

VICTOR, N. M. *Gazprom, Gas Giant Under Strain*. Stanford: Stanford University, Program on Energy and Sustainable Development, 2008.

UBS. *Investment Research: Russian Gas*. 2006. Dostupné na:
<[http://www.wiltonpark.org.uk/documents/836%20presentations/Breach's%20Russian%20Gas%20article%20\(Web\).pdf](http://www.wiltonpark.org.uk/documents/836%20presentations/Breach's%20Russian%20Gas%20article%20(Web).pdf)> [cit. 10. 4. 2008].

D. Prezentace ke konferencím:

KOŽUCHOVSKIJ, I. *Prospects of the Russian Coal-Fired Power Industry – Problems and Trends*. Prezentace ke konferenci CIS Coal Summit, 3.-5.6. 2008. Dostupné na:
<www.e-apbe.ru/actions/2008.06.03%20Koguhovski%201.pps> [cit. 10. 4. 2008].

PETROV, A. *Liberalization of Russian Gas Market: New Form of Trade in Gas*. 2003. Dostupné na:
<http://www.iea.org/Textbase/work/2003/soyuzgaz/proceedings/Petrov_slides.pdf> [cit. 10. 4. 2008].

E. Statistické publikace:

BP. *Statistical Review of World Energy 2008*. 2008. Dostupné na: <
<http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6929&contentId=7044622>> [cit. 10. 4. 2008].

Gazprom Databook 2007. Přístupné na:
<http://www.gazprom.com/documents/Gazprom_Databook_FY_2007-eng.xls> [cit. 10. 4. 2008].

International Monetary Fund. *World Economic Outlook Database*. 2008. Dostupné na:
<<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/01/weodata/index.aspx>> [cit. 10. 4. 2008].

U.S. Department of Energy. *Energy Consumption, Expenditures and Emissions Indicators, 1949-2007*. Dostupné na:
<<http://www.eia.doe.gov/emeu/aer/txt/ptb0105.html>> [cit. 10. 4. 2008].

F. Články a tiskové zprávy:

After Sakhalin. *The Economist*. London, 13. 12. 2006.

BPs Russian Worries. *The Economist*. London, 12.3.2007.

Gazprom. *15th Anniversary of Gazprom Joint-Stock Company*. Dostupné na:
<<http://www.gazprom.com/eng/articles/article26939.shtml>> [cit. 10. 4. 2008].

LYSOVA, T., BUSHUEVA, Y., OSETINSKAYA, Y. *From Gazprom King to Second String*. 4. 6. 2001. Dostupné na: <<http://www.gasandoil.com/goc/company/cnr12716.htm>> [cit. 10. 4. 2008].

NICOLA, S. *Analysis: Belarus Lobbies for Yamal 2*. UPI. 12. 2. 2009. Dostupné na: <http://www.spacedaily.com/reports/Analysis_Belarus_lobbies_for_Yamal_2_999.html>

One Step Forward, Two Steps Back. Is the Latest Crisis for Another Time out in the Barentz Sea?. *Oil & Gas Eurasia*, January-December 2009. Přístupné na: <<http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/90/article/798/>> [cit. 10. 4. 2008].

Russia – Companies External Investments – Gazprom. *APS Review Gas Market Trends*. 22. 9. 2002. Dostupné na: <http://goliath.ecnext.com/coms2/gi_0199-2047461/RUSSIA-Companies-External-Investments-Gazprom.html> [cit. 10. 4. 2008].

Russia Gazprom Neft Cleared to Buy into Tomskneft. *Reuters*. 25. 12. 2007. Přístupné na: <<http://www.reuters.com/article/rbssEnergyNews/idUSL2517706420071225>> [cit. 10. 4. 2008].

Should Russia Raise Domestic Gas Prices. *RIA Novosti*. 8. 5. 2008. Přístupné na: <<http://en.rian.ru/analysis/20080508/106906943.html>> [cit. 10. 4. 2008].

What the Russian Papers Say. *RIA Novosti*. 10. 2. 2009. Dostupné na: <<http://en.rian.ru/analysis/20090210/120076254.html>>

G. Webové stránky:

www.gazprom.ru

Seznam příloh:

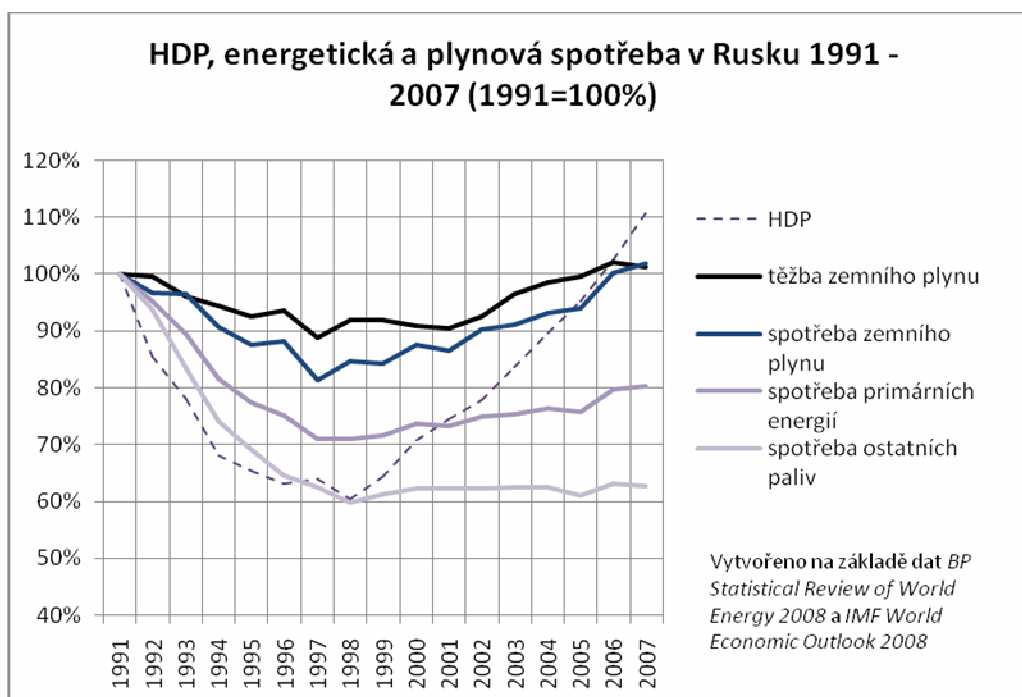
1. Příloha č. 1 – „Gazprom a ruské plynárenství v číslech” (tabulky a grafy)
2. Příloha č. 2 – „Ruské plynárenství na mapě” (mapy)

Příloha č. 1: „Gazprom a ruské plynárenství v číslech”

Regulované ceny zemního plynu na ruském trhu v období 1991 - 2000 (v USD/1000m ³)									
1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
10,4	2,7	17,6	32,9	55,9	55,6	55,4	34,9	15,1	13,9

Regulované ceny zemního plynu na ruském trhu 2000 - 2007 (v USD/1000m ³)							
2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
13,9	15,8	17,7	24,5	31,4	38,9	44,5	53,2

Vývoj platební morálky ruských odběratelů 1997 - 2000 ¹⁴⁰				
	1997	1998	1999	2000
Procent řádně zaplacených faktur	29	59,1	96,4	114,8
Procent faktur uhrazených hotově	12	24,3	39,1	84,6

¹⁴⁰ Převzato z PETROV, A. 2003, str. 2 Dřívější data nejsou dostupná

Roční výše investic Gazpromu podle hlavních oblastí činnosti (v milionech USD) ¹⁴¹									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Celkem 2000-2007
Těžba	1545,1	2224,9	2781,7	3653,7	5950,6	3338,3	4052,6	6665,0	30211,8
Zpracování	94,3	189,4	349,5	711,1	420,6	588,6	684,6	1393,4	4431,4
Přeprava	1480,8	2386,9	2880,2	2980,0	3829,5	5615,9	7647,4	6884,7	33705,3
Distribuce	11,8	3,4	8,0	283,9	342,1	610,0	692,9	1399,6	3351,8
Ostatní	1103,9	555,3	313,9	611,1	512,2	508,4	494,8	1644,2	5744,0
Akvizice	0,0	93,1	217,8	40,1	1886,7	13824,3	2417,5	11048,5	29527,9

Zadluženost Gazpromu 2000 - 2007 ¹⁴² (miliony USD)							
2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
13527,1	12895,2	13981,5	16629,8	21232,5	34077	39966	58095

Vývoj provozních výdajů Gazpromu 2003 - 2007 ¹⁴³ (v milionech USD)					
	2003	2004	2005	2006	2007
Provozní výdaje Gazpromu	19142,4	24626,4	33198,6	50515,7	64949,6
Provozní výdaje očištěné o daň, nákup plynu v zahraničí a ceny zboží koupeného pro další prodej	13675,8	16258,1	22036,0	27412,1	36440,7

¹⁴¹ Zdroj: účetní uzávěrky společnosti 2000 – 2007

¹⁴² Zdroj: výroční účetní zprávy Gazpromu 2000 – 2007,

¹⁴³ Převzato z Gazprom Databook 2007

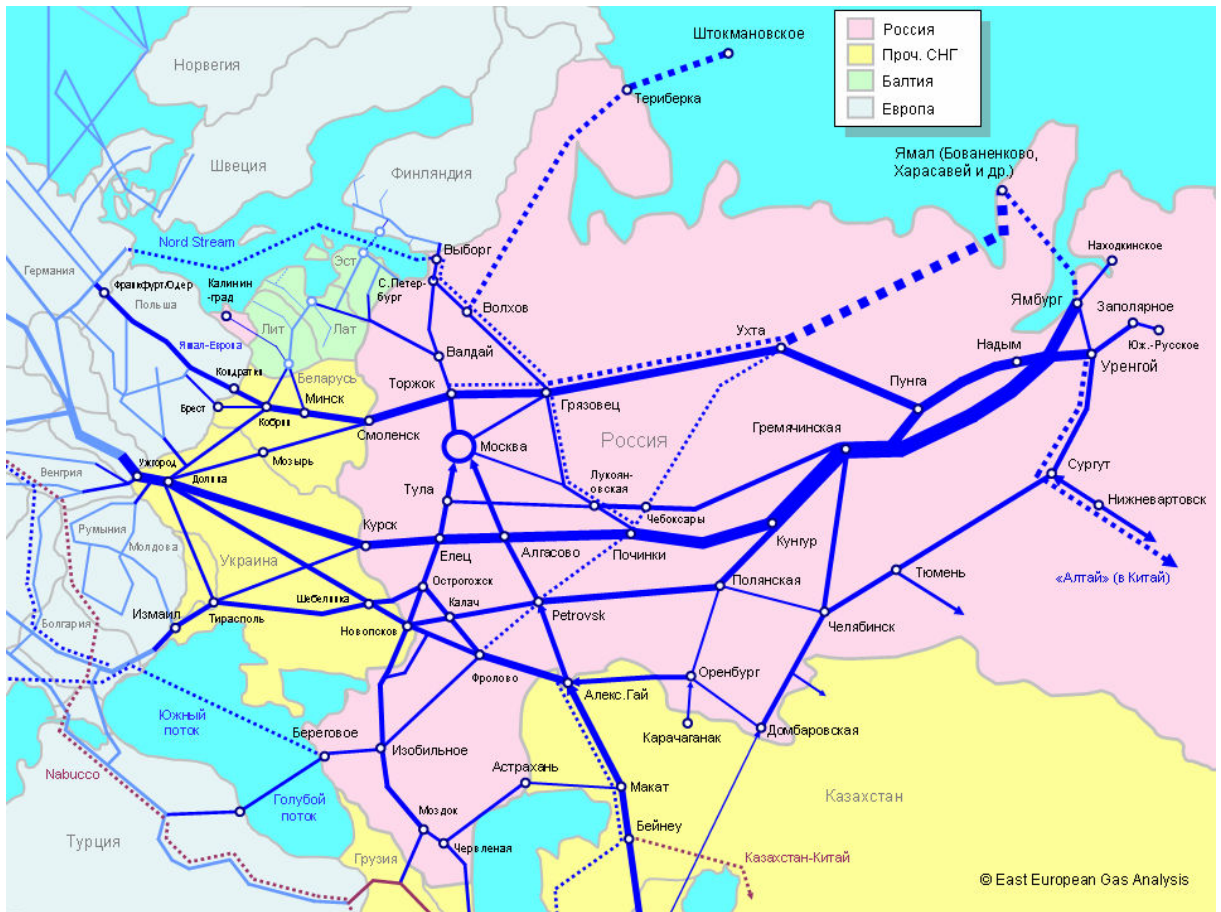
Exporty Gazpromu do Evropy 1991 - 1999 ¹⁴⁴									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Rakousko	5,1	5,2	5,1	5,3	5,1	6,1	6	5,6	4,2
Belgie	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Finsko	2,9	3	3,1	3,4	3,6	3,7	3,64	4,2	4,2
Francie	10,6	11,4	12,1	11,6	12,2	12,9	12,35	10,9	10,9
Německo	26,6	24,4	22,9	25,8	29,6	32,1	32,9	32,5	34,9
Řecko	0	0	0	0	0	0	0,1	0,9	1,5
Itálie	14,5	14,1	13,8	13,8	14,3	14	14,2	17,3	19,8
Švýcarsko	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Nizozemí	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Turecko	4,1	4,5	5	4,7	5,7	5,63	6,7	6,7	8,9
Velká Británie	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Střední Evropa	42,3	37	35,9	36,7	42,3	48,5	42,7	42,2	38,3

Exporty Gazpromu do Evropy 2000-2007 ¹⁴⁵								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Rakousko	5,1	4,9	5,2	6,0	6,5	6,8	6,6	5,4
Belgie	0	0	0	0,1	0,6	2,0	3,2	4,3
Finsko	4,3	4,64	4,6	5,1	4,9	4,5	4,9	4,7
Francie	12,9	11,15	11,4	11,2	13,3	13,2	10	10,1
Německo	34,1	32,6	32,2	35,0	35,0	36,0	34,4	34,5
Řecko	1,6	1,5	1,6	1,9	2,2	2,4	2,7	3,1
Itálie	21,8	20,2	19,3	19,7	21,5	22,0	22,1	22,0
Švýcarsko	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Nizozemí	0	0,1	1,4	2,3	2,7	4,1	4,7	5,5
Turecko	10,2	11,1	11,8	12,6	14,6	18,0	19,9	23,4
Velká Británie	0,0	0,0	0,0	1,1	2,9	3,8	8,7	15,2
Střední Evropa	38,7	40,3	41,6	44,5	41,7	42,9	43,5	39,4

¹⁴⁴ Převzato z STERN, J. s. 110

¹⁴⁵ Data za období 2000 – 2004 převzata z STERN, J. 110. Pozdější data převzata z Gazprom Databook 2007

2) Сеть русских магистральных газопроводов včetně nejnovějších plánovaných экспортных трас¹⁴⁷

¹⁴⁷ Převzato z <<http://www.eegas.com/fsu.htm>>